

Biskup ZEF SIMONI

SVJETLO U TAMI

PROGONSTVO CRKVE U ALBANIJI

Biblioteka: IZVOR ŽIVOTA Knjiga 5

Autor: Zef Simoni. Biskup

Naslov originala: Dritat ne Erresine
Pesekutimi i Kishes ne Shqiperi
Tirana, 1994

Prevela: S. Svjetlana Rezo, FDC,

Lektura: fra Branko Neimarević OFM

Korektura: Bračni par Protrka

Tiskara: 2B multimediaPrint, Nova Bila

Predgovor prevoditelja

Knjiga "Svjetlo u tami" je opis jednog vremena takozvane "kulturne revolucije", ustvari, vremena patnje i užasa nametnute većini stanovništva Albanije. Za vrijeme moga misijskog djelovanja na Kosovu od 1974.-1982. pristizale su samo vijesti strahota i užasa. Ta mala zemlja ispod planina Prokletija bila je logor za vlastito stanovništvo. Brda bijahu sva ogoljela, šume posječene i iskorijenjene kako bi se lakše kontrolirale granice i mogući prebjezi. Radio Tirana je emitirala samo kritiku i mržnju na sve i svakoga. Jedino Kina bijaše joj prijatelj koji je sugerirao i podržavao takav oblik vladavine. 1980. godine sanjam jedan san i danas mi jako zanimljiv i simboličan. Sanjam kao da me je Enver Hodža sa svojim suradnicima primio sa svim državnim počastima.

Enver Hodža mi se obraća i kaže: "Čuo sam da jako lijepo radite na Kosovu za naš narod, recite nam što Vi to radite?" Znajući da komuniciram s komunistima koji bi mi mogli preokrenuti riječi govorim o ambulanti i pomoći socijalno ugroženima u hrani i odijevanju, kao i to da smo gradile put za selo. Tada on reče: "Sestro, ovdje je radio stanica, uputite poruku našem narodu." A ja opet, nepovjerljiva, želim se izvući i kažem: "Ne znam što bih rekla." A on kaže: "Recite, neka Bog čuva naš narod i neka ga blagoslovi!" Ja se budim i više nisam mogle zaspati od sreće. Sutradan, za vrijeme doručka, pričam svoj san pred svim sestrama u Binću, gdje sam usnula taj san. Bio je tu i svećenik don Nue na doručku. Svi se smijemo i šalimo. Ja najednom ozbiljno izražavam svoje uvjerenje kako ni komunizam neće i ne može zauvijek biti na vlasti, jer i drugi su se društveni poredci mijenjali i smjenjivali. A

svećenik kaže: "Da, ali poneki je trajao i po 400 godina." S tim prekidamo svaki komentar. Nakon pada komunizma prva ulazim u Albaniju da izvidim situaciju i da otvorimo misiju. Kad se sada okrenem i pogledam što se sve izdogađalo, svu moju djelatnost u zdravstvu, karitasu pa i u Svetištu, i školi, i zatvorima koje sam pastoralno posjećivala, i još k tome, tolike tisuće knjiga koje su prevedene i podijeljene po Albaniji i Kosovu, vidim da to nije bio obični san nego da se dragi Bog morao snom poslužiti da bi mi skrenuo pažnju na tu ispaćenu a meni tako dragu zemlju.

Kad sam ušla u Tiranu, prvi svećenik kojeg sam tu srela bio je don Đerđ, brat od Biskupa Zefa autora ove knjige. Sam mi je posvjedočio da je bio u zatvoru preko 20 godina, i on i njegov brat. Pobjedom demokracije postaje biskupom. Za svećenika je zaređen sa par osoba. Poslije izdržanog zatvora don Đerđ se zaređuje, ima prvu sv. Misu sa 22 tisuće vjernika. Još mi je pričao da su zatvorski stražari bili jako okrutani sa zatvorenicima, da su ih maltretirali i terorizirali, a kad je došla demokracija jedan od ti isti policajac je tražio da dođe svećenik u njegovu kuću i da mu pokrsti svu obitelj. I kaže: "Išao sam s radošću to napraviti, po onoj Isusovoj- tko tebe kamenom, ti njega kruhom".

Kad sam rekla biskupu da sam prevela knjigu na hrvatski jezik, bilo mu je jako drago i poželio je jedan primjerak za svoju biblioteku. Nažalost, knjiga nije stigla prije u tisak a preuzvišeni je već u nebu, vjerujem da se i tamo raduje, kako nama svima koji smo se založili da ovo djelo ugleda svijetlo dana, tako i tebi, brate i sestro, koji ćeš čitati ovu knjigu.

Albanija je danas sasvim nova Zemlja koja nije za

prepoznati. Sve se u njoj lijepo dogodilo i obnovilo, baš kako nam Isus kaže u Otkrivenju: "Evo činim sve novo". Prošle jeseni sam po Albaniji dijelila knjige i kad sam vidjela kako lijepo djeluju u svetištu sv. Ante u Ljaću mladi svećenik i moje sestrice, rekla sam sebi: "Sad otpuštaš slugu svoga Gospodara u miru, jer oči moje vidješe spasenje ovoga naroda." To Svetište je bilo potpuno uništeno da ni kamen na kamenu nije ostao, a danonoćno je čuvano da ga ne bi netko posjetio. Sad je Svetište ponovno obnovljeno i put izgrađen i asfaltiran. To je povijesno mjesto gdje su stoljećima ljudi dolazili i primali Božju pomoć, kako katolici, tako i pravoslavci i muslimani. Sama sam bila svjedok kada je pet-šest muškaraca unijelo jednu djevojku koja je vrištala. Na kraju sv. Mise ustala je i sve nas srdačno pozdravila i otišla.

Ni groblja nisu ostala na miru. Skinuti su im križevi s grobova. Katedrala u Skadru najveća je crkva na Balkanu u kojoj su održavani komunistički kongresi i priredbe u kojima se hulilo na Boga. Crkva sestara stigamatinki postala je sudnica gdje su se svećenici slali na smrt ili doživotnu robiju. Danas je sve novo: autoputovi, crkve, samostani, škole, bolnice, firme itd. Izbjegli narod se vraća iz inozemstva i obnavlja svoju zemlju. A mnogo je i stranih misionara koji se ugrađuju u duhovnu i materijalnu obnovu ovog plemenitog naroda, kako ga je sam Papa nazvao u svojem posjetu 1993. godine. Majka Terezija je sama otvorila osam kuća u kojima su sestre sa svih strana svijeta i iz mnogih nacija. Dvije kuće su otvorne za braću redovnike.

Zahvaljujem svojim suradnicima Anti i Štefici na korekturi, fra Branku na lekturi. Zahvaljujem našem don Jakovu i fra Vlatku dugo godšnjem misionaru u Albaniji

na osvrtu koje su dali. Neka im dragi Bog obilno svima uzvрати. Knjiga neće ići u trgovine, ona će se dijeliti besplatno kao i druge knjige koje su do sada objavljene u Biblioteci Božje providnosti "Izvor života". Zahvaljujem mojim poznanicima i prijateljima Dalmatincima među kojima je i jedna albanska obitelj - koji sponzoriraju ovu knjigu. Ovdje osjećamo ljepotu Crkve, hrvati su sponzorirali knjige na albanski a sad albanska obitelj sponzor hrvatsko izdanje, koju s ljubavlju predajemo u vaše ruke i molimo da vam bude na blagoslov.

Sestra Svjetlana Rezo FDC

Travnik, Bogojavljenje 2010.

PREDGOVOR

Kroz sve ove godine slobode mnogo je pisano po različitim revijama, novinama i knjigama o velikim stradanjima kroz koje je prošla Albanija u prvim danima diktature. Progonstvo je bilo svestrano, kako političko, ekonomsko, društveno, kulturno, tako i vjersko.

U godini 1993., prilikom dolaska njegove Svetosti Ivana Pavla II u Albaniju, izašlo je iz tiska jedno vrijedno djelo pod naslovom "Mučeništvo Katoličke Crkve u Albaniji". U njemu su predstavljene torture nad svećenicima i muke kroz koje su prošli u toj fazi naše bolne povijesti.

Osjetio sam zadaću da napišem i ja nešto u vezi s događajima koje je proživjela Katolička Crkva u godinama progonstva, kroz pola stoljeća državne diktature. Gledajući svojim očima teške događaje i živeći jedan dio svoga života u tim progonstvima Isusove Crkve, počeo sam pisati o tom vremenu koje je s jednog aspekta bilo tako blaženo u tim kušnjama. Zašto? Jer, da Krist nije umro na križu, Apostoli ne bi prolijevali krv svjedočeci istinu, koja postaje takva kad ima argumente, jer da nije povijest kršćanstva bila u progonstvu u katakombama tri stotine godina, ne bi imala onu ljepotu, svetost i privlačnost u povijesti njenih istinskih vrijednosti.

Mi nismo željeli da budemo progonjeni, niti smo željeli da među nama ima progonitelja. Za njih ćemo se posebno moliti i od srca im oprostiti s porukom: "Vratite se u svoju kuću, vratite se u Božju kuću!" Ova mala zemlja sa malo naroda, danas privlači pažnju državnih i vjerskih poglavara i mnogih običnih ljudi svijeta.

Mnogi nas vole i poštuju, podržavaju nas i govore nam:

"Vi pripadate jednom herojskom i mučeničkom narodu!" Ono što je dalo veliku povijesnu vrijednost našem narodu, ostat će stoljećima nezaboravni dan 25. travnja 1993. kada je sv. otac Ivan Pavao II. poljubio našu zemlju, blagoslovio je i rekao: "Ti plemeniti albanski narode, upućujem ti svoj topli i dragi pozdrav! Svi znamo strašne događaje koje si prošao, posebno posljednjih dvadeset pet godina. To su godine istinskog mučeništva, s posljedicama, koje će vrijeme teško izbrisati a što Evropa i sav svijet ne smiju zaboraviti".

Ovo malo djelo napisao sam u zatvoru. U svim spisima što sam ih zabilježio, kao i u dvije druge knjige, jedna s naslovom: "Buđenje" i druga, "Naša zemlja" nisam upotrijebio ni papir ni olovku, sve od straha pred policijom koja je svaki čas navraćala, a još više strahujući od pojedinih špijuna. Svaki sam dan po nekoliko redaka spremao u pamćenje i kad sam izašao iz zatvora stavio sam ih na papir.

Tu je svega trinaest članaka, od kojih su sedam kratke pripovijetke u kojima je izražen naglasak stvarnoga progonstva. Ostali su gotovo onakvi kakve sam ih sastavio u zatvoru, s nekom malom popravkom, posebno tri prva članka. Ove retke uvoda imao sam čast napisati u slobodi, na odmoru, u tišini Rimskog Frascatia, 1994. godine kao sudionik studijskog seminara od dvadeset dana na temu: "O Bioetičkoj obitelji". Pisao sam na jednom ugodnom mjestu s mnogo raznolikog voća koje uspijeva u razno godišnje doba, na privlačnom brežuljku u okolici Rima gdje su svoje vile imali plemići i klasični poznavatelji poganskoga Rima, među kojima je i Ciceron, koji je tu pisao svoja djela.

Ovo je jedno djelo s bolnim i žalosnim dijelovima, takvim kakav je bio i život, s puno straha i plača majki, supruga i sestara, kao i mnogih drugih ljudi kojima je heroizam bio ustrajnost u vjeri. Malo je datuma, malo imena i mjesta. Djelo iznosi stvarne događaje. To je djelo oslonjeno na povijest, opterećeno teškim događajima ali bez osude i uvreda.

Ono predstavlja tešku realnost epohe koja je obuhvatila jedan dio svijeta, kao Sovjetski Savez, zemlje istočne Evrope i Kine a jednako tako strašno i našu zemlju. To je opis za sebe. Povijest pišu ljudi raznih profesija; političari, ekonomisti, sociolozi, klerici, pravnici, pisci i drugi. To je posao težak i odgovoran jer treba se raditi razumno i ozbiljno kako bi se prava istina ostavila onima koji dolaze iza nas.

S Đerđom Kastriotom ušli smo u povijest, ali u povijest Evropskog zaborava. Sad, ovom prilikom, izišao je na vidjelo i Đerđ Kastrioti, kojega stavljam u svjetsku i crkvenu povijest.

Faleminderit Zotit! Hvala Bogu! Autor:

*TAKO JE POČELO JEDNOG JOŠ HLADNOG JUTRA CVJETNE
NEDJELJE SA STRELJANJEM DON ANDRIJE ZEDEJES.....*

TEROR

*...Nek vam bude iznad rana ledina Meka,
Neka je blago vrijeme i
Godišnje doba s ledom, snijegom i injem.
Dok pjevaju u šumi slatki glasovi
I dok ima u moru vode i pjeska.
Da ih nikad ne zaboravimo da
Im pjevamo pjesme igrajući kola!
Gjergj Fišta*

Prepostavljalo se da se polnočka na Božić neće održati zbog straha od kakvog nereda koji bi ličio na onaj od kraja studenoga. Velika crkva (tako zovu katedralu u Skadru) bila je veličanstvena u noćnoj tišini. Grad je čekao pola noći, a ljudi su bili puni radosti i nutarnjeg žara što je nosila noć. Još je bilo rano da se osjeti strah progonstva. Crkve i ulice su bile u miru, a katedrala je bila kao najavljiivač događaja, što će se očitovati u svim formama pod nebeskim svodom, kao jedina zgrada simbol nadahnuća. Ne gubeći veličinu sjećanja ni na jednoj strani, imala je snagu očitovati se u savršenom slušanju, uvijek u svojoj posebnoj boji, u povjesti, uvijek svjedokom svega.

Primala je osam do deset tisuća vjernika i u blagane ih ispraćala njihovim domovima sa nebeskim željama.

Sa šutnjom, s puno razloga, ona je čuvala sebe i sve vrijedno u sebi. U njojnutrini je bio jedan nadzemaljski život. Te noći nije bilo okupljanja vjernika, pa nije bilo ni rizika od izgreda, nereda i pogibelji. Bio je to mudri oprez Crkve, koji je iznenadio novu vlast. Vlast koja je vjerovala da zna sve, našla se iznenađena i uznemirena. Pjesma, koju je pjevala, izgleda, udarila je u sedrenu stijenu. Još pravo i nekonsolidirana država nije željela da se otkaže misa.

Emisari vlasti su oko četiri sata popodne išli od kuće do

kuće, bez znanja nadbiskupa Skadra mosn. Gašpara Tačia, i objavještavali kršćanski narod: "Večeras će biti misa i nemojte se bojati, jer vjera je slobodna".

Podmuklost, koja je tinjala u srcu doktrine, nije se odmah otkrila. Uske ulice su se punile narodom. S početkom te velike noći i najmanji strah je nestao, jer narod odmah odahne kad nestane zapreka. Ova je politika sadržavala taktiku velikog rata koji će preći u svaku zloću ubojstava? Bio je to tajni signal da će sve početi i nastaviti se s prevarom i izdajom? Misa je u miru održana. Blagdan je slobodno proslavljen.

Ali tko je mogao vjerovati toj bezbožnoj doktrini i ljudima koji su što su ujutro izjavljivali, navečer su poricali. Slobodu, za koju su apostoli pisali da se nalazi tamo gdje je "Duh Gospodnji", oni nisu poznavali. Oni su imali zle namjere u svojim planovima.

Država i njena vlast nisu dugo čuvali ni tajili svoje nakane. Znali su da ne mogu oduzeti vjeru narodu ako prije ne uklone Crkvi svećenike. Borili su se protiv reakcionarnog svećenstva a da ne smetaju slobodu vjere. U tim prvim danima, za vrijeme jedne posjete Družbi Isusovoj u Tirani, Mehmet je rekao: "Mi se borimo protiv reakcionarnog klera, a ne protiv vjerskih osjećaja"

Ovu istinu je režim stavio na prvo mjesto. Crni oblaci su prekrili nebo. Nosili su grmljavinu i bujicu koja je rušila pojedine stupove i gasila svjetlo. Treba biti tama da bi se učinila pokvarena djela i gnusni zločini. Počelo je u jutro Cvjetne nedjelje sa strijeljanjem don Andrije Zadejes. Nastavit će se svakako sa daljnim zatvaranjima i strijeljanjima, pod izgovorom da se svećenici bave nedozvoljenom politikom.

Don Lazar Šantos je prošao strašne torture. Polpmljene

su mu ruke i noge. Na rukama je iznesen na strijeljanje. Poslije mučenja strijeljan je i Pater Anton Arapi. Apostolskom delegatu mons. Nigrisu nije dozvoljeno da uđe u Albaniju, kad se vraćao iz Rima. Zatvoren je zamjenik apostolskog delegata mons. Frano Gjini te mons. Gjon Volaj, biskup, iako nije imao nikakve veze s pokretom Postribes, koji je želio pobijediti "Narodnu vlast" u drugoj godini novog režima i postati opći pokret u Albaniji. Skupa s mons. Nikolom Dedom strijeljano je i trinaest civila. Strijeljanje je bilo spasenje za njih.

Nacionlna organizacija "Zajedništvo Albanaca" kršćana i muslimana imala je suradnika i u sjemeništu. Seminaristi, u revnosti za zemlju, djelovali su bez znanja poglavara u nekim tiskanim lecima. To je dovelo do strijeljanja patera Gjona Fausta i Danijela Dajania. S njima je strijeljan i hrabri inicijator, seminarist Mark Čuni. Prije Faustita i Dejanita vrata zatvora vidio je isusovac pater Jak Gardini, koji, nakon što je dvanaest godina sproveo u apostolaturi u Skadru, provest će još deset godina u zatvoru primjernog misionarskog života.

Pater Đon Šlaku, intelektualac, ismijavan u revolucionarnim pjesmama koje su pjevane na gradskim trgovima za vrijeme suđenja, streljan je lažno optužen da je formirao "Demokršćane". U dosijeu svećenika nađene su mudre riječi srca i kršćanske duše: "Živio Krist Kralj! Opraštamo našim neprijateljima!"

Ove su se riječi našle i kod patera Mate Prenuši i patera Ciprijana Nikaj, provincijala Guardinija i drugih optuženih za prodaju oružja čuvanog iza oltara u crkvi. Osuđeni su na teške patnje u zatvoru i pater Donata Kurti i pater Aleksa Blači. Franjevački samostan Đuhadol pretvoren je u krvavi zatvor za ispitivanja i mučenja, u kojem se moglo

smjestiti oko 700 osuđenih duša. I fra Ndou, sakristan Crkve i poznati brat jezuit don Pantalija podlegli su pod teškim mučenjima.

U zatvoru je bila i jedna djevojčica Drita koja je skrušeno služila patnicima koji su imali otvorene rane. Što je prošao biskup Drača mons. Vičenc Prenuši? Podnio je više nego da je strijeljan. To znaju zatvorenici koji su bili s njim. Drita Kosturi bila je dobra sestra za patera Pal Doden. Arši Pipa, kao jedan istinski brat za mosn. Prenušia. Don Anton Muzen mučen je na smrt i ostavljen živ da u patnjama živi još nekoliko mjeseci u Nadbiskupiji. Don Ded Mačen, hrabar i nepopustljiv, strijeljan je pred vojnom regimentom.

Strašnim torturama nisu izdržali ni pater Bernadin Paljaj, don Ded Plani i don Ljujđ Bušati i don Ljujđ Prenduši. Pater Bernard Lupi poslije tortura je strijeljan, a u Peći je ubijen Don Alfonz Tracki i otac Zef Maksen, Nijemac, koji je djelovao u albanskoj Crkvi. Ubijani su strani i domaći. Don Pjeter Čuni i don Lek Sirdani, građani Skadra i doseljenici, do kraja odani Crkvi i zemlji za koju su dali živote. Franjevac, otac Serafin Koda je zadavljen.

Ubijeni su i papa Pandi, svećenik grkokatoličkog obreda u Korči, i papa Josef, svećenik istočnog obreda u Elbasanu. Prvome je nađena odrubljena glava postavljena na izmasakrirano tijelo. Drugi je ubijen u blatu na prisilnom radu u kampu u Maliču. Primjeran bijaše u životu sve do smrti.

Kad će doći dan slobode? "Nek budu preteče katolicizma na jugu, preko kojega je prošao apostol Pavao. Muke i blaženstvo je osjetio don Marko Đani. Kod mučenja su tražili da se odreče Krista. U tim torturama dao je veliko svjedočanstvo: "Živio Krist Kralj". Udaren

između lopatica pao je mrtav. Tijelo su mu dali psima, ostatke gurnuli u potok. Bog mu dao pokoj duši njegovoj!

Škola kreposti poticala je jak vjerski život. Kod onih koji su razvili duhovni život, a istovremeno i onaj društveni, s dobrim običajima i osnovama građanske kulture, zabranjen je rad odmah na početku i prije zakonskih odredaba. Crkve su bile prepune, ali funkcije su im bile siromašne. Nije imao tko da ih predvodi. Nedostojali su biskupi, svećenici i đakoni. I oni rijetki koji su ostali bili su nemoćni. Ljudi su dolazili na mise, ulazili i izlazili bez riječi. Vladao je strah, vlado je strah, mrak i crnilo.

Velika Crkva imala je i ratno iskustvo. Još uvijek se na njenim zidovima nalaze ostaci rata između Srba i Crnogoraca. Ona je dočekala i primila ljude kojima je dala sofru i dušek do oltara. Ona je poznavala strah i rizik, pa i sad je ponovno bila u riziku i strahu da se ne zatvori još koja crkva jer kud bi vjernici, i da još ne uzmu i poslijednje svećenike, jer kud bi crkva. Uzeše nadbiskupa i namjestiše oficirske obitelji. Oficire s brda. Ostaviše samo jednu slobodnu sobu u prizemlju.

Don Ernest i pater Beriša su imali puno posla. Služili su svem gradu počevši od onih koji su tek došli na svijet (dajući im krštenje) do onih koje su ispraćali na vječni počinak. Nedjelja se malo ili nimalo razlikovala od radnoga dana. Samo pokoja propovjed i pokoja sv. misa. Velika zvona posjećala su na blagdane koji se nisu slavili. Brat Ljarja trudio se da održi život crkve kiteći je. Tu službu obavljali su fra Ndou i fra Salvator u franjevačkoj crkvi. Punili su oltare svijećama i cvijećem. Sve je osiromašilo, život u crkvi je sahnuo iako su mnogi ljudi u nekom strahu i kajanju i s nekom žurbom, ulazili u nju.

Imali su potrebu za svećenika, što možda već sutra

neće imati. "Stiglo je veliko iskušenje", govorilo se, da evo nemamo dana Gospodnjeg!" Istina je zamagljena. Ljudi su izgledali malo bolje. Ulazili su u crkvu i hodali tiho i pobožno. Nalazili su posude s posvećenom vodom, i pošto bi pomazali čelo, poklonili bi se i prekrizili. Počimali bi novi život. Molitve bi počimali s Očenašem. Govoreći "Oče naš" pozdravljali su dragog Boga i braću koja su prisutna, a pred očima su u molitvi imali i sve druge ljude.

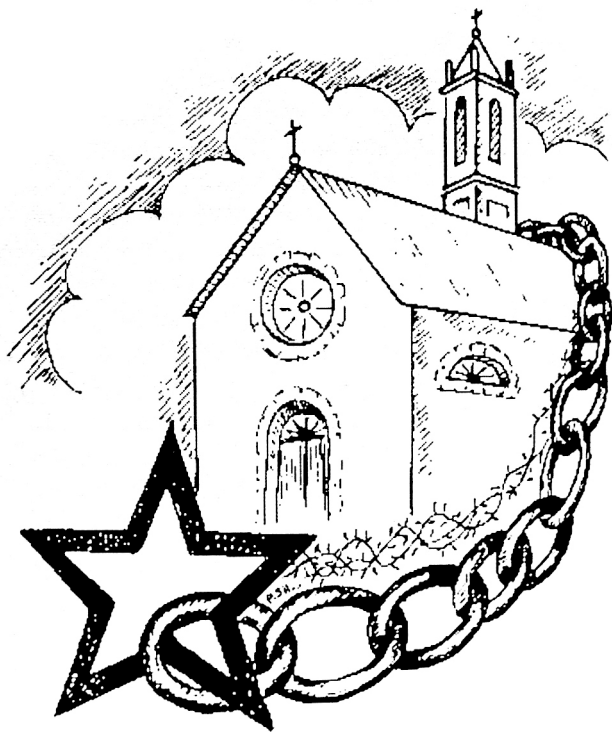
Ne razmišljajući konkretno da su se udaljili od ulice, od trga, od posjeta, od problema, od profita, poprimali su neki drugi izgled, jer je sigurno došlo vrijeme da se naprave osobna preispitivanja.

Kršćani su molili: "O dragi Bože, molim Te za sebe, roditelje, braću i sestre, bližnje, drage, prijatelje, za one koji čine zlo, da im oprostimo od srca i da volimo naše neprijatelje. Molimo Te za one koji trpe i nepravедno optužene. Za nas koji trpimo iako se ne poznajemo, ne skupljamo se, ne zaustavljamo se na neispunjenim potrebama, jer kad upoznamo Boga na nebu, sjeme padne na naš most nepresušnog izvora milosti. U svako doba u crkvi se propovjeda da se ne ubija, da se ne čini zlo i da se ubijanjem teško griješi.

Grad, donedavno sa skoro pedest svećenika, došao je do samo nekoliko njih; pater Justin Rrota, paraliziran je na krevetu, pater Marin Sirdan - sjedi starac, pater Zef Saračin - slijep na oba oka, pater Pjeter Tučin. Službu su revno obavljali pater Marijan Prela i pater Ferdinand Pali. Tako trajaše šest dugih godina straha, istrebljenja, strahota, slobode da se čini zlo. Gde su išli svećenici? Na strijeljanje, torture, u zatvore. Uzrok? Jednostavan! Kriminalne optužbe su glasile: formirali su organizacije, bili su povezani sa pokretom pobune, nađeno im je oružje

iza oltara fratarske crkve, sklanjali su zločince, činili su propagande, agitacije i slično. Dokle? To je samo prva faza. Druga progonstva su pridošla malo kasnije. Kako kasnije? Kad?

CRKVA JE U OKOVIMA

ROBIJA

Prekid odnosa s Jugoslavijom i Titom došao je sasvim neočekivano. Otkriće je učinio veliki Staljin tamo daleko, jako daleko, tisuće kilometara daleko. Otkriveni su i uzročnici kriminala: agenti. Dobar zaokret je učinjen jer su, kažu, učinjena mnoga zlodjela. Vlastodršci su sami govorili da su pogriješili. Skupljali su se na konferencije. Isto su tako, tvrdili su, pretjerali i sa crkvom. Sad trebaju napraviti promjenu.

Slijedio je dogovor. Sve će se urediti zakonom i statutom. Država će pomoći Crkvi, subvencijom. Počelo je s mudročću. "Predložite jedan statut"- rekli su. Ovaj je posao povjeren ministru Tukutu. Ovaj je razgovarao s paterom Marijanom Siridanin.

Crkva je predstavila svoj kodeks, koji vlasti nikako nisu htjeli prihvatiti. To je sve Vatikan-govorili su. Što ćemo izbaciti iz njega! Tražili su drugi s ograničenjem. Nakon nekoliko mjeseci velike patnje, šutnje i muka, oslobađa se i umire u Skadru don Kolec Prennuši.

Sad su vladajući pokazali svoju novu narav. Jako su se naljutili. Ne damo tuđinu da se mješa u naš posao. Crkvi su dali ultimatum: Dovde. Nema dalje. Vjera je sloboda unutar zidova crkve, naredila je diktatura. Evo, to je vaš statut, bile su riječi glavnog ministra date mons. Bernadinu Šlaku. Biskup se nije pomirio. "Evo tu me imate"- rekao je Mehmetu u kabinetu ministarstva. "Neka mi stave okove na ruke ako mi ne garantiraš imenovanje biskupa od Svete Stolice.

Statut je progalsio vjersku slobodu pod vlašću Pape. Ograničen je Crkvi kontakt sa Svetom Stolicom, samo tri kontakta su bila dozvoljena: traženje imenovanja

biskupa, telegrami saučešća za smrt pape Pia XII i onaj s čestitkom Ivanu XXIII: Primanje nekoliko oficija, bili su oštro ukoreni preko glavnog ministarstva. Četiri biskupa koji su izabrani: Mons. Ernest M. Čoba, Mons. Pjeter Dema, Mons. Antonin Fišta i Mons. Nikola Trošani, bili su imenovani od Svete Stolice. Nije tako bilo ni jedne Šizme.

Mons. Ernest Čoba je ostao u službi u vezi s vladom a u isto vrijeme imao je vezu i sa izaslanikom Italije u Tirani preko sestre Đulijane. Održavao je tajne vjerske odnose sa Svetom Stolicom. Za vrijeme diktature nije bilo tiska. Objavljen je samo kalendar u državnoj tiskari. Sjemenište je bilo slobodno ali je bilo opasno u njemu biti. Ni jedan svećenik nije mogao preuzeti službu bez državne dozvole. Crkva je bila u državnim verigama pa je bilo tajnih ređenja od mons. Čobe.

Date subvencije su se smanjivale. Vjerski život se odvijao samo unutar crkvenih zidina. Procesije, koje su prije išle kroz grad u dva reda, sad su se odvijale u crkvenom dvorištu s pjesmoma redovnica i pobožnih žena. U svibnju su vjernici punili crkve i davali ton vjerničkom životu. Bez obzira na teškoće, koje su stvarali vlastodržci, jedno veliko buđenje počelo se dešavati u crkvi, posebno za vrijeme devetnice, prigodom proslave stogodišnjice otvaranja i posvete novoga oltara. Sama Katedrala je ukrašena novim zidnim freskama. To je bio epohalan događaj u vladavini diktature.

Bilo je pjesme, glazbe i pobožnosti s puno svijeta. Nedugo zatim, u istoj godini dogodio se jedan brzi olujni napad. Don Elij Kovač je strijeljan. Don Ded Malaj je spaljen. Isto se dogodilo i pateru Konradu Gjolak. Dvadeset pet godina borbe i nasilja u Albaniji. Klasna borba je na pomolu. Pored Ministarsva postojao je Ured za klerikalna

pitanja, za sve vjere. Da bi se do njega došlo prolazilo se uskim hodnikom u sobu osrednje veličine sa stolom i jednom stolicom. Na zidu su bile slike Lenjina i Staljina, Envera i Mehmetia. Za stolom je bio službenik u civilu, sa činovima i kolajnama, odmjeran čovjek, koji je primao i davao delikatne vjesti a govorio je uljudno i ljubazno kao oni koji opraštaju.

Država je pozivala vjerske prestavnike da se nađu na slavljinama za 1. svibanj, za 28. i 29. studeni, kako bi se našli na velikoj tribini Tirane a njeni delegati dolazili su u crkve za blagdan Božića i Uskrsa. Narednih bi godina poslali samo kratki telegram: "Sretan Uskrs". Malo kasnije: "Čestitamo". Bilo je i velikih noći u Palači brigada u kojima su prisustvovali prestavnici svih vjeroispovjesti". Dolazio je k njima i poneki funkcioner države. Miješali su se. Poštovanje s obje strane. Jednom je došao Hruščov u posjet Albaniji. U Palači brigada upriličio je susret s vjerskim prestavnicima. Veliki gost se na kraju večeri pozdravio sa vjerskim prestavnicima koji su bili na kraju stolova.

Evo koju im je pouku dao Hruščov. Zagrlio je poglavara pravoslavaca Pais Vodicena u prisustvu vlasti. Srdačno je dao ruku i mons. Čobes, druge je ravnodušno pozdravio. Tu se vidjelo da postoji statut, kojeg je gordo iznio jedan službenik. Hruščov s čuđenjem reče: "Statut". Dao je shvatiti da mu se ne sviđa. Ton mudrog osjećaja. Mudrost je pokazao i malo kasnije u Palači brigada, gdje su se srele mnoge oči najednom, i gdje su se vidjela lica u raznim bojama jer su svi odisali na teror i hipokriziju unutar tri sata pozdravljanja i čestitanja. Šta je rekao Hruščov za statut odmah je shvatio Ee nver. Poslije godinu dana posvađali su se i idejno i politički razišli se. Marksizam i lenjinizam su zavšili u blatu.

*Nasilje se širilo kao snažna oluja.
Jedna zemlja u kojoj je sve nedostajalo.
Falila je blagoslovljena voda.
Falili su oni koji će narod blagoslivljati.*

U SUMRAK

U Albaniji su se redale i smjenjivale propagande protiv vjere. Prva je bila srpska i sovjetska. Druga je bila samo sovjetska, a sad je kineska. Mudro se i potajno prati tko ulazi i izlazi iz crkve. Plaše se i ucjenjuju učitelji, radnici i učenici škola.

Grad je plakao kad su Isusovačka crkva i Crkva sestara stigmatiniki okupirane od strane Partijskog fronta. Ured ministarstva, koji se bavio vjerskim pitanjima, odgovorio je Monsinjoru za okupirane crkve, da se ne može mješati u pitanja lokalne vlasti. Zar naši konvikti ne mogu biti pored crkava? A crkve pored naših konvikta?

Crkvena zvona su zvonila samo povremeno. Uglavnom u nedjelje što su dolazile poslije Duhova. Biskup je išao po brdskoplananskim selima, držao mise i dijelio krizmu tisućama mladih koji su u teškoćama živjeli. Mnogi vjernici su vjerovali i pretpostavljali da će možda službeno nasilje uništiti svaku vjersku slobodu. Bilo je i onih koji su mislili da se taj teror neće nastaviti, jer je javno vjersko uvjerenje garantirano zakonom kad je Albanija, postajući članicom Organizacije Ujedinjenih Naroda, potpisala "Deklaraciju o ljudskim pravima".

Ali sve se može dogoditi kad zloća uzme nazive koje pripadaju dobroti, idealima, napretku, nauci. Štafetu borbe protiv vjere sad je prva uzela Kina: "Ostavila si Boga, moja Kino, sad si Maova i omladinska!" Riječi: "Borba protiv vjerski zaostalih zakona i vjerskih predrasuda", bljesnule su kao pakleni plamen početkom mjeseca veljače.

Ubrzo su na glavnim trgovima u većim seoskim mjestima svoje mjesto našle grupe mladih koji su slijedili političku abecedu Kine. Pisali su parole koje smo zvali

parole groma. Bijahu polijepljene svuda pa čak i na vratima crkava i džamija. Na većini njih je pisalo: "Klerici, prihvatite se posla i svoj kruh zarađujte znojem a ne varanjem". Na mnogim parolama napadani su stari običaji, svadbe i pokopi s troškovima, strane pjesme, moda duge kose, kaubojske hlače, alkohol, ogovaranja, nejednakost žene i muškarca. Za sve to je optuživana katolička crkva. Ljudi su pored tih parola prolazili bez riječi, zbunjeni i zabrinuti. Plašili su se da im se ne dogodi kao onima u Kini.

U narodu se govorilo: "Izgleda stigla nas je kineska oluja". Ljudi su se povlačili u kuće. Danima su se vršila hapšenja, a partijski sastanci su održavani po gradovima i po planinskim selima. Svećenici su iz sela dolazili u grad i obavještavali Monsinjora da su protjerani iz župa. Monsinjur je tražio službeni susret s glavnim ministrom. Telefon nije davao nikakva odgovora. Veza je bila prekinuta u tom pravcu. Gdje je bio ured glavnog ministarstva, zakonodavstvo, potpis i O K B, sloboda vjere, sloboda savjesti, sloboda da se čini dobro?

Slijedeća nedjelja bijaše s malo kiše, župna misa u 10 sati nije se govorila. Dana je zapovijed da se Katedrala zatvori. Održan je narodni miting na koji su pozvani Monsinjur i pomoćnik župe don Mark Hasi i don Kolja Škoza. Propovijed, koju je trebao održati Monsinjur u crkvi, održao ju je na otvorenom, pred Bogom i pred crkvom. Katedrala se poslije podne otvorila. Ispunila se narodom. Kao nada spasenja?! Slijede dani u kojima je grad ključao uznemiren sastancima na svim mjestima. Mladi su uzvikivali razne parole. Tražili su odgovornost osoba kojima su se obraćali kao i udruga koje su kritizirali. Na sastancima su govorili ljudi od vremena i interesa,

oni koji nisu znali ni gdje grade ni gdje ruše. Oni su izjavljivali: "Mi tražimo zatvaranje crkava i džamija, narod ne voli crkve ni džamije". Monsinjora su pozvali u komitet kao i provincijala franjevac, patera Agustina Ašikuna. Naređeno je da se samostanske stvari sakupe u dvije sobe u franjevačkom samostanu. Druge prostorije neka se oslobode jer ih treba komitet.

Dok je Monsinor bio u Izvršnom komitetu u Nadbiskupiji se sastala komisija od petnaestak osoba, među njima i oficir sigurnosti. Uzeli su ključeve svih soba. Evo njihove odluke: "Nadbiskupija treba biti na raspolaganju narodu. Poslije podne u pet sati, doći ćemo po inventar i prevest ćemo ga u franjevački samostan u Arru Madhe. Kola ćemo mi dovesti." Govore s pažnjom i mirno. Ne psuju i ne vrijeđaju, lukavo savjetovani. Ne trebaju druge snage, jer nema otpora. To je kulturna revolucija u kojoj glavnu odgovornost nosi Komisija za prosvjetu.

U pet sati stigla su kola. Prijevoz stvari trajao je dva dana. Nijedna crkva u gradu još ne bijaše zatvorena. Sastanci su se nastavili poslije posla. Oni koji su govorili bili su pripremljeni za te govore: "Vjera i kler iskorištavaju narod i kočje razvoj, zadržavaju nas u mraku. Mi ih ne volimo. Želimo ih se osloboditi. Kler unosi među nas svađu i kviri nam jedinstvo. Punili su nam i pune nam glave da jedan drugog gotovo pojedemo."

Monsinor je išao na službu u katedralu. Ona važna zgrada ostala je bez svojih poznatih pastira. Širilo se nasilje kao olujni vjetar. Seljaci su nagnuli u gradove s boli koja im je ostala. Ostavši bez crkava u svojim selima, stizali su u glavni grad da bi bili na misi i tako utažili duševne potrebe prije Uskrsa. Sa stotinama svojih bicikla našli su se na trgovima majke sa djecom, zaručnici, muževi i žene,

starcu i omladina koja je govorila: "Da nešto učinimo jer se sve pogruđuje".

Na sjednicama, na kojima se raspravljalo o stvarima i događajima koji su se nastavili nepovoljno razvijati, čuli su se revolucionarni glasovi koji su tražili zatvaranje svih vjerskih institucija. Bilo je to ciljano da se kaže da ih je zatvorio narod. A narod je punio crkve tamo gdje je ostao svećenik.

Jedne subote su uzeli ključeve Katedrale. Dozvolili su da se uzme Euharistija. I kad je izvađena Posvećena Hostija iz Crkve Gospe od Krunice, grad je i službeno ostao bez Isusa.

Velika subota je nastupila s lošom viješću. Iz samostana "Ares se Madhe" pozvani su jedan po jedan svi svećenici da se nađu u Uredu za nacionalnu frontu. Nisu se više upotrebljavale ružne riječi, ali je dano na znanje da će za njih biti loše. Ubuduće će se više tražiti odricanje od svećeništva nego od vjere. Nitko od svećenika tako nešto nije mogao ni pretpostaviti. Vlast je kao nešto čula za svećenike izdajice. Zato je objavljeno naređenje da se popodne mora osloboditi i isprazniti samostan i zatvoriti i zadnja crkva.

Monsinjora su taksijem poslali u kuću njegove sestre. Kola su okružile žene s djecom tražeći od njega blagoslov. Napunile su se ulice uplakanim narodom gledajući pastira kojega su izolirali od njegova stada. Fratri i drugi svećenici su se vratili svojim obiteljskim kućama. Pater Čiril Cania, jednog od čuvenih franjevacu, sijeda starca sa devedeset godina, vodili su za ruku. Posljednjeg fratra iz samostana. Plakao je kao dijete i pitao: "Kuda me vodite, kakav je to posao, gdje su druga braća?" On nije ništa znao što se oko njega događa. Što se događa, o pater, o ljudi, o vi svi ljudi,

o svijete? Ona blažena vjera, bez razlike vremena i mjesta, s velikim obećanjima, kolosalnim, s elementima vječnosti, što je pustila korijen još u vrijeme Sv. Pavla, apostola, na početku novog doba u ilirskim krajevima, unesena s ljubavlju, primjerom što potvrđuje same ideale koja ima posvećenje, poslije devetnaest stoljeća borbe i progonstva na sve načine, potvrđivalo je. Što? Jedno uništenje. Uništenje ove lijepe zemlje. Od 18. ožujka 1967., od tog posebnog dana proljeća, ali strašnog, brojali su se dani sa strahopoštovanjem, uvukla se u narod neka zla slutnja. Nedostajala je radost života, kao da su živjele sjene a ne bića. Jedna mala zemlja padala je u veliku bijedu.

Isušila je blagoslovljena voda. Širio se strah, širilo se zastrašivanje, širio se teror. Svaki novi dan bivao je gori i gorči od prethodnog. A na peti dan, na dan slavlja sv. Josipa nisu se vidjela ni jedna crkvena vrata otvorenima, nije se čulo ni jedno zvono crkveno. Sve je to govorilo da se zatvaraju vrata duša i vrata života jednog naroda, koji je opet ostao daleko od dobara civilizacije. Jedna mala zemlja je prolazila Kalvariju, dva puta.

JEDAN ŠTERGAT, DVA PUTA ŠTERGAT

ZATVARANJE

Narod, koji se borio za goli život, bio je pod pritiskom, svugdje i svakog dana. Osjećao se nesigurnim u kući, na ulici i u dugim redovima pred dućanima. Brige roditelja bile su posebno velike a rasle su iz dana u dan. Nadzor nad njihovom djecom uzeo je društveni ološ. Jednom planski smišljenom politikom i mudrom taktikom pripremali su i slali djecu na tzv. Dobrovoljne radne akcije. Potrebna tehnika i oprema stizala je, kao pomoć, iz evropskih zemalja. Građene su i otvarane škole i školske ustanove, a nastava se izvodila po samo njima znanom nastavnom planu i programu. Nesretni naraštaj, žedan znanja, rastao je u neznanju.

Sa zatvaranjem crkava, duševni život je izgubio svaki pravac. Brzo će doći travanj i svibanj sa svojim teškim događajima. Počelo je, zapravo, zatvaranje katoličkih svećenika. Radilo se to s velikom pompom na sastancima zvanim izvršnim. Jedno popodne sala instituta za pedagogiju bila je puna ljudi. Napolju je bilo mnoštvo snaga sigurnosti i silna rijeka naroda koja se slila sa svih strana: Osiguran je razglas.

U sali je župnik grada. Prisutna su i lica zadužena da napadaju i optužuju. Vikali su iz sveg glasa protiv vjere, na poseban način protiv katoličke vjere.

Nazočni su mogli lako razumjeti porijeklo zla i mnogih nesreća.

Našla su se tu i lica koja nisu željela i koji su drhtavih ruku čitali u sali ono što im je bilo naredeno.

Od tih lažnih izjava i lažnih svjedočanstava nije se moglo zamisliti tužniji ni tragičniji događaj do onoga kada je izvršeno oslobođenje barabe i Kristovo raspeće.

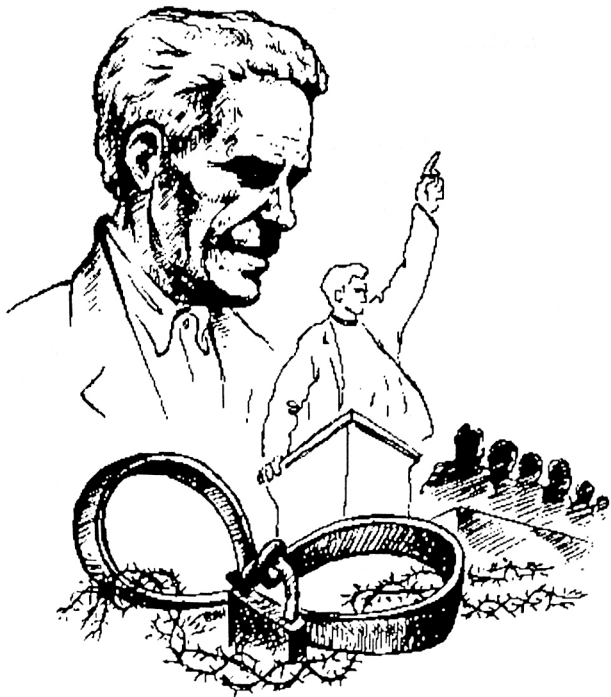
Ubačene su i neke od fanatičnih ideja protiv evanđeoskog naučavanja i protiv papinstva. Govorilo se da su svećenici izdajice zemlje. Spomenulo su imenom don Mrka, koji je pokušao da kaže nekoliko riječi. Snage sigurnosti ga ušutkaše i zabraniše mu govoriti. Još prije je bilo planirano njegovo zatvaranje. Na kraju je vezan. Tada je počelo komešanje izvan sale. Uveli su ga u kola koja su čekala s otvorenim vratima.

Narod je gledao, osjećao i osuđivao te podlosti svojih vlastodržaca. Kroz stoljeća je, još od vremena Đerđa Kastriotija, naučio da cijeni svoje duhovne i nacionalne vrijednosti. Ovaj novi vladajući element nastoji da ponizi, pogazi i uništi narodne ideale, njegovu vjeru, kulturu i tradiciju. Ni tuđinci nisu tako postupali sa ovim malim ali vrijednim narodom. Kao da mu je nebom određeno da se ne odvoji od boli i patnji.

Poslije godinu dana don Marko će izići na sud skupa s drugim svećenicima. Četvoricu će osuditi na smrt. Don Franjo Ilija je u zatvoru doživio slobodu i postao nadbiskupom Skadra. Osobno sam kontaktirala s njim i pokazala mu prevedena razmatranja P. Zvezdana kojima se jako radovao, opaska prevoditelja), Don Marko Daši, Pater Gege Luma osuđeni su na po 10 godina. Don Zefa i Don Marko Duši su strijeljani. Don Marka su odmah odvezli jednim zatvorskim kolima, da ne gleda taj grad u kojem je služio mnogo godina. Što taj grad osjeća i doživljava?, propovijedao je narodu po siromašnim crkvama kao i u onoj mramornoj Crkvi Gospe od Rozafes, često oplakivane (patničke, koja je rušena i opet građena, iz koje je slika Gospina prebjegla u Bolcano u Italiji iz Skadarskog Gospinog svetišta.)

Živio je u odjelu Ballšit, duševno miran i blažen, bez

mržnje i optužbi na svoje progonitelje. Bilo je tu s njim i drugih zatvorenih svećenika. Kad je umro, sigurno je pošao svome Spasitelju Isusu Kristu.

KAO JEDAN MODERNI PROLAZNIK RAZAPINJANJA

OTAC MEŠKALA

*"Samo hrabrost jednog hrabrog čelika
idolatriji veže ruke!" Fišta*

Može se reći da gotovo sve vrste ropstva imaju svoje granice, ne samo u vremenu, nego i u vremenu, vrsti i jačini. U ropstvu je uvijek prisutno neko nasilje. A to znači što drugo nego neprekidni život u strahu i neizvjesnosti. Komunizam je bio iznimka od svake vrste ropstva, jer je sve uklonio i nije dozvolio ni jednoj vrijednosti da živi, ustrojio je sustav potpune ovisnosti od onih koji vladaju.

U takvoj vrsti života svaki se čovjek nalazi usred teškoća. Iskorištavanje rada biva manje zlo u usporedbi s drugim zlima komunizma, jer kad si zakonski vezan s ideologijom, zakonski si vezan i s politikom a politika radi u korist države a država u korist pojedinaca. Govoriti, pisati, raditi i živjeti samo jednu ideju, apsolutni je društveni promašaj.

Komunizam je prakticirao specifičan sistem upravljanja. Na privilegirana mjesta dolazilo se po kriteriju "čisti politički čistunac". Zalogaj kruha na tom mjestu bio je teško pristupačan. Tim više što su se na njemu dešavale najveće krađe i pronevjere. Za njega su se otimali i zbog njega su se svađali najugledniji državni funkcionari i direktori. U poduzećima su uvedene velike radne norme uz minimalne plaće. Radnicima na zadružnim imanjima uvedeno je produženo neplaćeno radno vrijeme. Tako se na razne načine svjesno i planski rušio moral društva i srozavalo dostojanstvo radnog čovjeka.

Sad se taj bivši sistem osuđuje po tisuće puta, ali u jednoj drugoj formi. Dovedi su u salu Pedagoškog instituta

patera Meškalu, šezdesetsedmogodišnjeg starca, revnog Isusovca u misijama.

Ali tko se je mogao suprotstaviti Božjem svećeniku, njegovoj osobnosti i kulturi, koji je principijelno branio vjerska i narodna prava. Ono pismo napisano na vrhuncu njegove službe i hrabrost žrtve, dovela ga je ovdje.

Pater je bio ozbiljni redovnik sa katoličkim principima, revni misionar Družbe Isusove i Lojoles, vatreni govornik sa vrućim srcem za Onoga koji je ozakonio na Gori osam blaženstava. Kao i Isus protiv Farizeja, i on je dizao glas protiv svake vrste hipokrizije i prevare. Takvo kršćanstvo je nebeska nauka na zemlji, duševna čistoća među ljudima pomiješana često s aktom heroizma i otkupljenja. Nebeska nagrada je potvrdila: "Kad je jaram njegov sladak i breme je njegovo lako." Nema uzvišenijeg duhovnog svijeta od onog u misteriju kršćanstva, kad s radošću možeš učiniti neku žrtvu, pa makar i najmanju, za Raspetog Utemeljitelja.

Kad mu je rečeno da govori, govorio je mirno i ponizno. Bijaše velika radost vidjeti i čuti ga kao modernog nadahnitelja jedne idealne misije koja se bori za sve slobode koje sadrže u sebi kruh stečen vlastitim znojem, napredak postignut dostojanstvom, gdje pravda i istina prelaze stoljeća unutar jednog dana, radi jednog razloga, jer oni imaju jednu suverenu polaznu točku, bez vulgarnosti i falsifikata.

Ti početci imaju dušu, život, umjetnost, uspjeh i pobjedu i na taj način sigurnu političku slobodu, jer se u prvom redu vrednuje religiozni život. Govorio je o vjeri i narodu. To je vlastodržce razbjesnilo. Kad im je rekao: "Vi ste stavili ljude u zatvor radi jednog zalogaja hrane. Vi slijedite takve metode koje će učiniti omladinu da bude servilna", oni su pobjesnuli. "Tome skinite glavu"- čuli su

se neki glasovi.- "Dajte ga na sud! Strijelajte ga! Objesite ga! Uklonite tog prljavca!".

Brzo su ga odveli do kola, gubeći se u sumraku predivne večeri. Ljudi su izlazili komentirajući. Mnoga lica bijahu radosna i kao oslobođena, imali su jedan nevideni do tada zaboravljeni osmijeh. Svi su osjećali kao da je govorio na njihova usta, jer je izrekao misli i osjećaje sviju njih u slobodnom obliku. On je opozvao, pobijao, demantirao i uništio govor od 6. veljače.

Mnoge obitelji su tu noć provele budne, uzbuđene, sretne i zadovoljne. Koliko je muslimana reklo: "Pater je otac sviju, on je i naš." Ovaj trijumfalni događaj na kraju ožujka proćuo se i po obližnjim selima. Sutradan se igralo i pjevalo po svim ulicama i trgovima. Sve u čast hrabrih ljudi, boraca protiv mračnjaštva i robovanja, boraca za ljepšu, sretniju i pravedniju budućnost.

Poslije ovih događaja Pater je živio još dosta dugo. Njegov život se može podijeliti na dva perioda: Na onaj u zatvoru i onaj u velikoj službi. Kao mlad svećenik bio je revan i gorljiv, do kraja predan svojoj službi. Otvorio je malu kapelicu u svojoj kući, gdje su se izredali tisuće vjernika. Na njegov zadnji dan 28. lipnja, našli su se ljudi uz njegov odar, kao pred oltarom. Mnogi su ga poljubili i ispraćajući ga ubacili bi grumen zemlje svome Pateru u grob, svom ocu, svom svećeniku i velikom čovjeku.

Pokopan je na novom zajedničkom groblju i bez blagoslova. Ured groblja stavio je iznad njegova groba, kao i iznad sviju drugih, samo jednu malu pločicu s njegovim imenom, datumom rođenja i smrti.

NJEMU SE NEKAD SVIĐALO BITI SAM.....

LORENCI

Svako jutro, prije sedam sati, u crkvi - katedrali, koja se zvala Velika crkva, počelo je dolaziti jedno sedmogodišnje dijete da bi pomagalo svećeniku u vrijeme mise. Svima je upalo u oči njegovo čisto lice s pobožnim izgledom i izrazom. Roditelji mu i dvije od njega malo starije sestre silno su se radovala kad bi gledale u crkvi svoga dragog Lorenca. Samo jedan dan u tjednu nije se vidio u crkvi. Tog dana su sva djeca išla na sv. misu u Crkvu u Gospinom svetištu u blizini grada. Tamo je on bio mali ministrant. Ali, to nije dugo trajalo, samo nekoliko mjeseci, jer se čulo da će sve crkve biti zatvorene. To se i dogodilo u drugoj polovici mjeseca ožujka, na dan sv. Josipa kad bijaše i Cvjetna nedjelja.

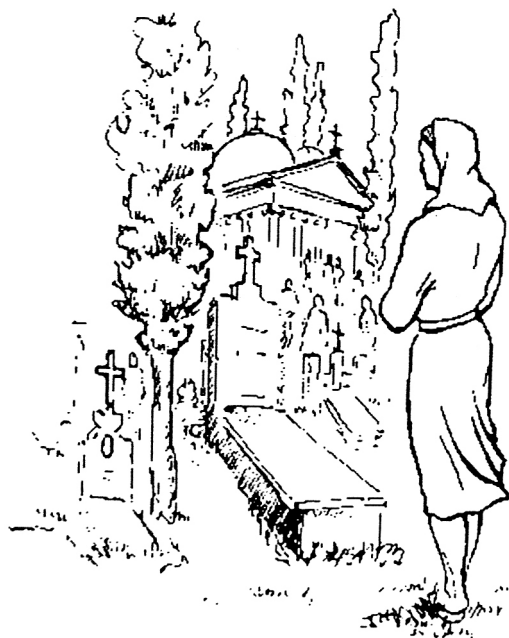
Mali Lorenc je uvijek bio radostan dolazeći u crkvu. Volio je crkvu više od svega. I drugi su je voljeli. Bez obzira na one neugodne anticrkvene propagande, crkve su i dalje bile ispunjene vjernicima, To je i logično, jer moderno vrijeme teži za vjerskim životom. Kršćanstvo ima iza sebe stoljeća postojanja, svoje genije, svoje svece i najbolju civilizaciju. Jednom riječju superiorna je u svemu. Lorenc nije shvaćao zašto se brani ići na mjesta gdje se nalazi istina. On nije znao što su vjerski argumenti, ni da su oni snaga života. On je samo znao to da je u vjeri živio dobrotu. Djeca u svojoj jednostavnosti to brzo osjete, kao što i prevare brzo uoče. Lorenc je išao svaki dan u školu gdje se radovao i igrao sa svojim vršnjacima. U školi je bilo mnogo crvenih plaćenih učitelja. Svi su govorili o velikim i dobrim djelima narodne vlasti. On je kao i svako dijete, koje je živjelo u zemlji straha i nasilja, vremenom,

na svoj dječji način, otkrivao mnoge prevare i podvale.

Sad je Lorenc teško doživljavao nedostatak oltara u crkvi. Kao i cijeli kršćanski narod. Još teže im bijaše doživjeti skidanje crkvenih zvona i preoblikovanje crkava u sale za igru i zabavu i za kazališne predstave. Božja Riječ bijaše nasilu istjerana iz svetih bogomolja. Gospina crkva bijaše u potpunosti srušena. Vjernici su išli da joj dotaknu i poljube koji joj kamen, jer to bijaše njihovo povijesno svetište i simbol nekadašnje vjerske i nacionalne slobode.

Jedno popodne obasjanim suncem vidio sam žalosna Lorenca sa ocem. Nije našao crkvu. Trudio se da si predstavi u svojoj dječjoj mašti mramorni oltar, dragu sliku Gospe, mjesto gdje su djeca pjevala i njihova svećenika i briznu u plač. Otac ga pažljivo uze za ruku i u bolnoj svetoj šutnji jedne istinske molitve odoše kao dvije sjene.

Jedan povjetarac, koji je dolazio iz pravca rijeke i jezera, osušio je suze koje su ostale na tom anđeoskom licu.

POLJE MRTVIH PRIPADA I ŽIVIMA

POLJE RAMAJIT

Ostala su netaknuta samo groblja. U miru stoje križevi, spomenici s natpisima, sa svetim mislima po citatima. Čempresi su još kod kapele u kojoj nema više oltara, ni križa s raspetim Isusom na njemu. Tišina grobova uvijek je davala dašak nade: svježina tih duša i dogma uskrsnuća tijela kao i posljednji sud, kao i anđeo navjestitelj iznad jednog groba, čuvao je one koji ondje počivaju.

Tamo se išlo u određene dane i u određene sate.

Misao da polje mrtvih pripada i živima, vječna je, jer se time misli i na našu smrt. Ne treba puno vremena da ispruženi udovi sa zatvorenim očima izmijene izgled grobne tišine.

Sad se na groblju događalo nešto posebno. Očuvano, netaknuto, činilo nam se da je ostalo kao jedna vrsta crkve. Tamo su ljudi išli i sa svojim duhovnim potrebama. Groblje ovog grada je postalo poznato, koliko radi kostiju dobrih roditelja, drage braće i sestara u tom Ramajit polju, toliko i radi revnih svećenika, sa sjajnim krepostima, koji kao da nam kažu: "Dođite među nas, ovdje ćete imate mjesto za molitvu, a nećete imati straha od progona i straha od nasilja bezbožnika".

Tako se na tom groblju steklo jedno veliko zajedništvo. Izgledalo nam je kao da će i mrtvi uskrsnuti, zbog naše čežnje za njima. Nitko se nije nadao da će to mjesto za kratko biti mjesto jedne vrste radosti. Jednog uskrsnog jutra našao sam se i ja u zoru na tom groblju. Puhao je topli povjetarac. Jedan mali oblak prosipao je sitnu ožujsku kišu koja je kvasila cvijeće, travu i mramor. Zatim je izišlo sunce velikog Blagdana. Tada se u svijetu radosno pjeva aleluja i sluša muzika Hendelova: "Prolazak preko

Crvenog mora", dio iz djela "Mojsije".

Ova zona smrti, zemlja strpljiva za sve, poprimila je izgled cvjetanja, dva puta cvjetanja: cvjetanje svježeg cvijeća na grobovima, i cvjetanje ljudskih duša, s jednom velikom čežnjom za religioznim, osjećajući bol i pokajanje nad svojim grijesima. Obučeni kao na blagdane, grupa za grupom, obitelji su išle tamo gdje se je čulo blejanje janjaca da očiste i priprave u pobožnosti ljude usprkos teškim događanjima. Te pobožnosti će nastaviti u svojim kućama uz obećanje da se neće odvojiti od crkve dok se ne pojavi sloboda.

Uvijek moralni nauk ima ovaj sadržaj: čuvajte srce čistim i savjest čestitom, jer čuvajući duhovni život, čuvate se i od istinske vječne smrti. Na onu svetu šetnju ljudi su odlazili po hladu, poslijepodne. Udaljavali su se pozdravljajući jedni druge s laku noć, jer će se sutra opet povratiti s istim osjećajima i s istim sjećanjima.

Nešto prije sunčeva zalaska na groblje dođe jedna tridesetogodišnja žena. Bila je kćerka jednog ubijenog oficira, ubijenog na samom početku diktature. Imala je tužni, bolni izgled. Bila je prekrasna. Tužnim, tihim glasom je rekla: "Ovdje nalazim mir", i sa jednim umorom na licu punom patnje, brige i crnila vremena, dodala je: "Blaženi ste vi ljudi što ostaviste ovu zemlju". Iznijela je istinu koja bijaše o nama. Zemlju nam je obuzeo mrak, a narod bezdušnost, bezvoljnost i bezosjećajnost. Bezboštvo bijaše vidljivo na svakom mjestu.

..... KRŠTAVALA JE MEĐU OBITELJIMA I DIJELILA SV. PRIČEST
KOJU JE PRIMALA OD SVEĆENIKA.....

SVJETLO U TAMI

Vjerovanje u Božju postojanost je opće i konstantno, jer je u prirodi bića razlog da Ga upozna i prihvati. Ali ovo djelovanje nije dovoljno, za to treba vjera, koja je nadnaravna krepost, ne rađa se s čovjekom. Ova krepost se daje. Daje se sakramentom Krštenja. I tu je rizik onih koji se ne krštavaju.

Sveta veza s Bogom, koja pripada individui, obitelji i društvu, je juridičko pitanje jer to djelovanje ne pravi distancu, ono je počelo na Kalvariji, koje, predajući se patnji, posvećuje svako srce. Kršćanski univerzum je povezo stoljeća i pruža se do kraja da se ne odvoji od onih koji dolaze: da bi sačuvao jedinstvo srdaca, kaže Crkva. Na što god tko naiđe, nitko ne smije zanemariti svoje zadatke.

Sa zatvaranjem crkava; krštenje, vjenčanje, djelo kajanja i djelo izmirenja sa svima moraju sami kršćani činiti. U drugim službama, kler i vjernici trebaju biti na usluzi jedni drugima. Onima koji umiru, svećenik je bio pored ležaja u posljednjoj nevolji, jer je smrt moment od kojega zavisi vječnost.

Oni koji su tada umirali bez prisustva svećenika (jer ih nije bilo), nisu umirali bez bar jedne zapaljene svijeće ili da ne poljube Krista Raspetoga. To su radili u suzama nalazeći svoj sakramentalni mir, s kojim su se udaljavali od privremenog ovozemaljskog svijeta i definitivno se vezali za vječno nebo. Oni koji su ih pokopavali, bili su garancija za njih, jer su pripadali sada jednoj blagoslovljenoj mučeničkoj zemlji, koja je čuvala njihove kosti u Božjem Miru.

Svećenika, koji su obavljali službu, bilo je jako malo.

Oni, koji su stanovali u kućama kod svojih na malo skrovitijem mjestu, pretvorili su te kućice u male crkve i tako su održavali veze s pojedinim dijelovima grada i sa obližnjim selima. Nuš Topali je otkrivao teško bolesne u gradu i odmah javljao svećeniku. Bio je posrednik i radio je mudro po planu misionara. Sveta redovnica Kuša Šeliš, i sama zatvorena poslije svećenika, skupljala je djecu i učila ih molitve, a nalazeći bolesne na času smrti krštavala ih je. Njezin nećak Ndrec Hangjarin, bio je i sam siromah, išao je od kuće do kuće gdje je imao poznanike i skupljao pomoć za svećenike u zatvoru. Njegova kuća je bila kao centar, mjesto za vjeronauk za mlade mještane, centar vjerske službe koja je trajala cijelu noć do zore, kada bi se i sveta misa odslužila.

Išlo se i dalje, posebno kad su seljaci našli mjesto gdje je prebivao revni biskup. Oni se nisu dali udaljiti od te male kuću koja je bila pod ključem sigurnosti. Kroz nekoliko godina tisak će pisati i komentirati vjersku službu, kakva je bile tada na sjeveru, kakva na jugu. Stranice novina su se punile ateističkim materijalom.

"Vjera ima duboke korijene" - pisali su. Oduzimali su narodu ono što mu je najbolje. Bili su začetnici i provoditelji klasne borbe. I kad je ta borba uzela maha, uveli su novu strategiju: "neprekidni udarci", na sve. Ljudi su se bojali, užasavali, nebo je gorilo, zemlja je plakala. Kukale su obitelji.

Pošto je obavljao mnoge vjerske službe u gradu i na selu, prebjegao je preko granice don Marin Škurti sa svojim roditeljima i najbližom rodbinom, svega njih osamnaestero. Tadašnja Jugoslavija vratila ih je komunističkoj vlasti u Albaniju. Ovo je bio dovoljan razlog da strijeljaju don Marina i četvoricu njegove braće a dvije njegove nevjeste

da osude na dugogodišnji zatvor. Ovo je izišlo na vidjelo gotovo četiri godine poslije zatvaranja vjerskih institucija. Slobodni svećenici radili su teške poslove na građevini ili u poljoprivredi. Don Stjepana Kurti bio je u godinama kad su ga zatvorili, dok je radio na zemlji. S optužbama za teško ekonomsko sabotiranje, za otrovanje izvora vode, za krštenje jednog djeteta, bijaše strijeljan. Za krštenje se vijest brzo proširila. Vijest je izišla u mnogim stranim časopisima i na radio stanicama. Nekoliko mjeseci su davali tu senzacionalnu vijest- strijeljanje radi krštenja.

Upečatljiv je i primjer svećenika koji je pozivan na sastanke ili sjednice baš u vrijeme važnih kršćanskih blagdana ili za vrijeme mise. Sve da bi ga udaljili od njegovih obveza i njegova naroda. Pravdajući svoje odsustvo odgovarao bi: "Ja sam svećenik Kristov i svećenik crkve za sve vjekove" Bijaše to don Ignacije Đokajev koji je prošao život kao sveti Stanislav Koska koji je bio iz mučeničke zemlje Poljske i koji će zatvoriti blažene oči jednog nepoznatog dana u mjesecu studenom.

Don Mikelj Beltojes služio je u jednom selu daleke Malsije (u planinama na sjeveru). Nije bilo nikakvog razloga da mu preinače prvu osudu od sedam godina za smrtnu, nego da bude jedan mučenik više. Sestre servitkinje i one franjevke obavljale su službu sestara i majki po cijeloj zemlji. Sa zatvaranjem samostana, s naređenjem da se ne nađu dvije skupa, da zbate redovničko odijelo i da se obuku u civilno, bez dozvole da išta uzmu iz samostana, a bile su pored bolesnika u bolnicama, sad su se vidjele na svim najtežim poslovima. Po zatvaranju crkava našle su se kao pomoć u službi krštavanja i pričesti, a nastavljale su poučavati i o molitvi. U to teško bolno vrijeme, bilo je jako važno da se moli Oče naš, sa sklopljenim rukama, s ustima

nevine dječice. Sve su činile što su mogle. Sestra Konsilija Mužani bila je veza sa svima. Sestra Imelda, starica, imala je grupu djece na vjeronauku. Sestra Đordina Bulgareci, bila je u zatvoru pet godina. Bila je uvijek spremna da pomogne potrebnima i svećenicima kao i hrabrom i revnom fratru s velikim horizontima, pateru Marijanu Prela. Jedna grupa sestara servitkinja u gradu Vlora, nastavile su skupa živjeti i moliti. Ostavljale su primjer kreposti i mudrosti. Sestra Ljiljana Radovani i Kristina Nogaj bijahu pobožne i u službi vjere.

Dosta je spomenuti sestru Davu koja je bila poznata od sviju a koja je skupljala pomoć za zatvorene svećenike. Jedan dušek od slame bio je njezin ležaj. Izvadila je vunu da isplete čarape i pulovere za svećenike u zatvoru. Sestra Jozefina Kolići, koja je poznavala mnoge obitelji, sretala se uz djevojke koje su željele da im se nađe na vjenčanjima. Sve to u katakombama, gdje je Isus tajno hodao u raznim pravcima u gradove i sela nošen od svećenika a često i od sestara.

Ova formacija s katoličkim elementima bila je potreba onoga što bi trebali imati ljudi ove tako važne populacije, mladići i djevojke koji su imali naslijediti jednu građansku kulturu. Jako malo ih je dobilo propusnicu za visoke škole. I za neki posao bili su posljednji. A na radnom mjestu bili su pod strogom kontrolom.

Ateistička zemlja je svjedočila o falsifikatu jednakosti i potiskivala je, zatvarajući vrata onima koji su imali kršćanska katolička imena, ali ponešto su gotovo svi previdjeli; održalo se slavljenje imendana. (Kasnije je uvedeno slavlje rođendana). Ti srdačni susreti donosili su posebnu radost i imali su tradiciju u rodbini i obitelji, jer su nas vezali sa ranijim pokoljenjima kršćanstva, koje je

i u našu zemlju ušlo sa svetim krepostima. Govorilo se: "Koliko god možemo, držat ćemo slavlje blagdana unutar zidova kuće. Tamo gdje smo mi, tamo smo i s našim imenom."

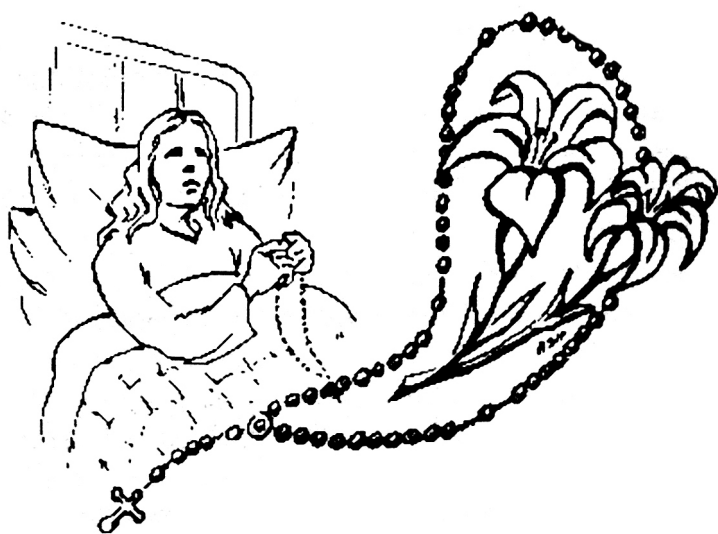
Pored kancelarije Ureda za civile, bila je uvijek borba za davanje imena. Mi volimo imena svojih predaka i roditelja, za ono što su voljeli, ljudi su dizali glasove.

Tu se pokazivala i hrabrost i odvažnost. Ispred trgovina često su se viđali dugi redovi ljudi s flašama. Kupovalo se vino za feštu svetog Nikole sa tradicionalnom pjesmom "Sa Hičmete, mreku". Za svetog Antu Padovanskog bilo je posebno svečano. Tu se isticalo svetište Ljać. Tamo se svaki dan, a posebno u lipnju, išlo usprkos zabranama od strane armije,.

Blagdani rođenja i Uskrsnuća privlačili su mlade koji se nisu odvajali od radio i TV stanica koje su u tišini pratili. Omladina je bila daleko od vjerskog života. Oni nisu znali naučavanje vjerskih istina. Ali su čuvali i rasli u simpatiji prema kršćanstvu: Ono ima sublimitet najvećeg znanja i kulminaciju umjetnosti, bile su njihove najčešće riječi. I sve to usprkos slabosti, jer i kad bi imali dar za nešto dobro ili za umjetnička djela, bilo se u nervozi jer je to bilo zabranjeno.

Mladi su se znali prekrižiti i reći koju molitvu, potaknuti od svojih majki koje su ih molile s pokrivenim glavama ispod deka u zatvorima i u vojnim službama.

Ova vrsta manifestiranja bijaše dio moderne epohe: pojačavala je želju i čežnju za saznanjem o zagrobnom životu koji je uvijek i svugdje iznad zemaljskog ma kolike bile njegove blagodati.

NASTAVILA JE MOLITI KRUNICU S NAŠOM OBITELJI

ELIZABETA

Ulice su zapale u tišinu koja bi obično zavladała poslije osam sati ujutro, kad bi se ljudi našli na poslu. I učenici su punili grad i na vrijeme odlazili na nastavu u svoje škole. Dobro ili loše svi će provesti dan slušajući svoje učitelje. Školovani učitelji pripadali su onim krugovima među kojima je uvijek bila sadržajna neka tema i diskusija. Oni su općenito davali važnost vrijednostima, ljudskoj dobroti i dobroti odgoja i odgojitelja, što je kod prosvjete i bilo naglašavano.

Ali, nažalost, njima je bilo zabranjeno posjećivanje crkve još nekoliko godina prije nego su crkve bile zatvorene. A kako će odgojiti nove zdrave naraštaje bez vjere? Proglašena je ideologija: "Vjera je opijum naroda". Ova parola svuda je postavljena pa čak i na školskim hodnicima kao lekcija da bi opravdala izričaj Rruggera Bakonita:

"Znanje te udaljuje od Boga".

Učitelji, koji su s entuzijazmom držali djeci nastavu, djeci naroda, čudili su se kako je došlo vrijeme u kojem se govori o dobrom odgoju a u isto vrije od istih se traži nešto suprotno Bogu i Njegovim zakonima. Oni su se sjećali onih poznatih učitelja sa sveučilišta i učionica s križem, prosvijetljenih sistema civiliziranog svijeta, koji su bili takvi po vjerskom naučavanju. Svijet je otvoren i ima raznih struja, škola i čudnih doktrina, pa bi se ljudi često našli pred poteškoćama da bi prošli ovaj svijet prepun borbe sa zlom.

Prije izbijanja te stihije, vjeronauk je držan u svim školama u zemlji. Oni koji su ga vodili znali su da se jedan narod bez vjere duhovno uništava. Prava civilizacija i

kršćanski lideri u njoj jako cijene vjerski nauk. Oni žele upoznati um i srce Betlehenskog djeteta, proslavljenog Krista, i dolaska Duha Svetoga na Apostole. Svemirski naučni brodovi prelaze svemirska prostranstva otkrivajući veličinu Stvoritelja.

Učitelji su nam govorili da je Krist u centru egzistencije, sa djelom utjelovljenja i vrhuncem na Kalvariji, uznesen snagom uskrsnuća, što je tajna vjere. Ona nije zabluda, nego naprotiv, treba kazati da njegova ljubav ne pripada filozofiji. Ona je nadnaravna i božanska. Pošto nastavlja s tim da je vjera istinita kad ima čudesne dokaze i iskustva, zna se da je On to često činio dok je bio živ na zemlji a sada to čini u crkvi, trajno i neprekidno. Primjer su mnoga čudesa kroz stoljeća na raznim mjestima, a osobito ona Gospina u Lurdu. Učitelji su znali da se trebaju radovati jer im je dan "Oče naš".

Djeca su voljela te učitelje. Oni su ih poznavali jer su ih imali po svojim naseljima. Stariji su govorili mladima da skoro svi učitelji vjeruju u Boga jer su ih vidjeli često u crkvi, u nedjelje i u zapovjedne blagdane. Ova istina je bila još uvjerljivija za učiteljice, posebice za one odrasle uz sestre misionarke u blizini Gospina oltara i vjerskih pobožnosti u mjesecu svibnju, kojega su vjernici zvali "Gospin mjesec". One su skupa s pobožnošću, koju su imale po knjizi "Duhovno blago" i "Cvijeće raja", poprimala i lijepo građansko, civilizirano vladanje, da bi imale mudrost djevojaka i autoritet majki.

Jedna takva učiteljica je Elizabeta. Svako je jutro s mužem izlazila iz kuće i odlazili u školu, vodeći svoju djecu na određena mjesta na čuvanje, a njih dvoje bi odlazilo svako u svoju školu. Elizabeta je predavala s jasnoćom i zalaganjem matematičke lekcije kao i one iz fizike. Ali,

evo skoro tri mjeseca da Elizabete nema u školi. Neće je više ni biti. Teško je oboljela od raka. U njenu kuću je ušla žalost. Troje male djece nije se odmicalo od majčine postelje.

Zadnje dane posjećivale su je dvije učiteljice koje su joj pomagale i posluživale je, kao i njena jetrva, s kojom je živjela kao sa svojom sestrom koja joj je rekla da bi bilo dobro da dođe svećenik, s kojim je ona već govorila. I Elizabeta je to isto željela, i ona je misli o tome. Ali gdje da nađu svećenika! Već nekoliko godina nije ga se moglo vidjeti. Ona se u taj čas radosno nasmiješi, jedna majka postade kao nejakom dijete. Njoj je to bilo teško izvesti, jer su mnogi ljudi dolazili i odlazili i oni bi ga mogli vidjeti, a netko od njih bi mogao uznemiriti supruga. Ali ona nije dugo oklijevala. "To ćemo izvesti", reče jetrva, "kad on ne bude u kući, kad bude u školi na nastavi."

Sutradan, oko osam sati, svećenik se našao uz postelju bolesnice. Davao joj je sakramente. Spremao se da joj dadne pomazanje. Najednom su se čuli neki koraci. Vrata su se polako otvorila. Ušao je muž. Svi su ostali začuđeni a posebno dvije učiteljice koje su je taj dan služile. A on se još više začudio. Ne govoreći ni jedne riječi, razmišljao je kako je moguće da je svećenik u njegovoj kući u to vrijeme, u taj sat, u toj borbi, u tom užasu. On je volio svećenike i dobro je znao tko je Katolička Crkva. Ali ga je uhvatila neka nervoza i veliki strah te nije mogao ništa učiniti, nego se odmah udaljio. Našao se na ulici, tužan i zabrinut kao nikada. Ljudi su pomislili da mu je smrtni slučaj u kući, koji se i očekivao.

Dan je bio hladan sa siječanjским suncem a popodne je bio oblačan i sa snijegom. On je hodao u to hladno jutro, a misli su mu se redale: kako je ona to izvela, kako nije malo

bolje mislila, da to netko ne vidi, da se taj događaj sazna, pozvali bi ga na odgovornost, slijedile bi teške posljedice za odgoj djece. Ove misli su mu bile napasti koje su mu mučile dušu i tijelo. Našao se u jednom bolnom svijetu. U tom duševnom košmaru skrenuo je u krivu ulicu. Na suncu, koje je grijalo, savjest mu se mračila. Stigla je i deseta ura, kao zadnje vrijeme kad bi on kao obično krenuo kući. Tako potresen i krenuo je prema svojoj kući.

Ali začudo, on je osjetio nekakvu promjenu, osjetio je novu snagu, jedno novo prirodno nutarnje smirenje, jednu milost i razlog da razmišlja drukčije. Shvatio je da je nisko pao, jer se posve u to vrijeme udaljio od nje u ove tako važne sate za nju, od one s kojom je proveo lijepe godine života na principima kršćanske obitelji. Njegova je duša poprimila novi povratak. Ušao je u kuću miran i radostan.

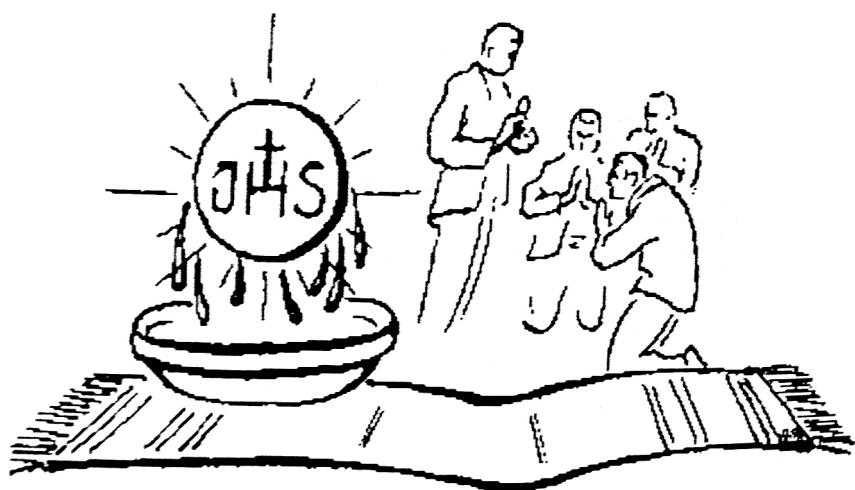
Vidio je da ona nije očekivala jedno takvo vladanje: Izgledao joj je još ljepši. "Oprosti", rekla je ona, "što sam radila na taj način bez tvoga znanja, ali nisam htjela da te uznemirujem. Ja bih to obavila a tebi bih kasnije rekla da se raduješ, ali kako vidim sretan si i sad. Sve sam predala u Božje ruke". Poslije jedne kratke stanke, je nastavila je: "Ti si dobar čovjek". Tu je on prekinu: "Ja se trudim da budem dobar," odgovori on, "ali nisam bio takav prije dva sata. Osjećao sam strah, jedan loš strah. Bio sam klonuo u onome u čemu sam trebao biti najjači".

Malo kasnije Elizabeta mu reče zadnje jako važne riječi, koje će ostati kao njezin testament: "Nastavi moliti kronicu s našom djecom i čitaj Božju Riječ i pobožna čitanja, onako kako smo to činili u našim zajedničkim večerima".

Za cijelo to vrijeme Đulimi je bio na nogama, pored njenog kreveta. Lijući suze gledao je ovo umorno blijedo

lice jedne vrlo inteligentne žene. S njom je proveo veliki dio života. Hrabra žena s dječji čistom dušom, jaka i dobra majka, radost njihovog života, gasi se u njihovoj obitelji. Ušla je bolna tišina u njihov dom.

Nešto kasnije te prohladne ožujске večeri došao je svećenik. Đulimi je ostao s njim oko pola sata želeći da mu i djeca čuju od njega utješnu im riječ.

..... poredani u sobi jedne kuće tamo blizu mnogim ljudima za velikim euharistijskim stolom.....

RAGAMI

Osjećala se hladnoća ožujskog vjetra koji je puhao sa Cukalia. Šibao je po gradu, a još jače po otvorenim prostranstvima van grada. Tamo se čula buka teških traktora, vidjele su se velike štale i grupe ljudi po njivama, koji su počinjali organiziran posao u rane jutarnje sate, a na večer prilikom zalaska sunca vraćali su se jako umorni i zabrinuti. U kućama su ostali starci i starice, neki bolesnik i poneko dijete.

Tko bi mogao misliti, prolazeći kroz sela, da neće vidjeti ni jedne crkve koje su bile izgrađene na vidljivim brežuljcima. Gotovo devet godina falila je svakidašnja Božja služba, a posebno ona nedjeljna, s jakom vjerom i duhovnom radošću. Prirodne patnje su mnogo puta jako velike. Ali one nisu pripadale nasilju. Teror je posve nešto drugo. On je kod nas dostigao kulminaciju i od 6. veljače unosi užas među naš narod. Ljudi zauzeše stav šutnje i nekakvu fizičku pasivnost. Ali su govorili: "Koliko god možemo, izvršavat ćemo svoje zadatke". I zaista, u toj stihijskoj borbi nazočnoj u svakoj kući, ljudi su čuvali križeve, slike i pokoju pobožnu knjigu u sanduku. Iako iscrpljeni skupljali bi se u obiteljima da bi tiho molili kronicu.

Stari su to činili a mladi su naslijedili to bogatstvo, i zato se dogodilo to da nije molitva nestala, nego se naveliko širila. Raslo je shvaćanje da su u zabranjenim stvarima velike vrijednosti. Nedostajao je život ali ne želja za životom. Tako se potvrdilo da oni koji su naslijedili i živjeli vrijednosti što ih daje jedan život s tim svetom naukom, da se ne udaljuju lako iz života. Produžilo se nasilje koje je donosilo poteškoće za spasenje. Moglo

se smanjiti, ali se nije moglo iskorijeniti. A posebno kod seljaka koji su mešetari zemlje. Oni vole život neba i nisu htjeli umirati bez svetih sakramenata i stvari koje su uvijek imale život. Tražili su u tome život što im ga je davala vjera u Isusa.

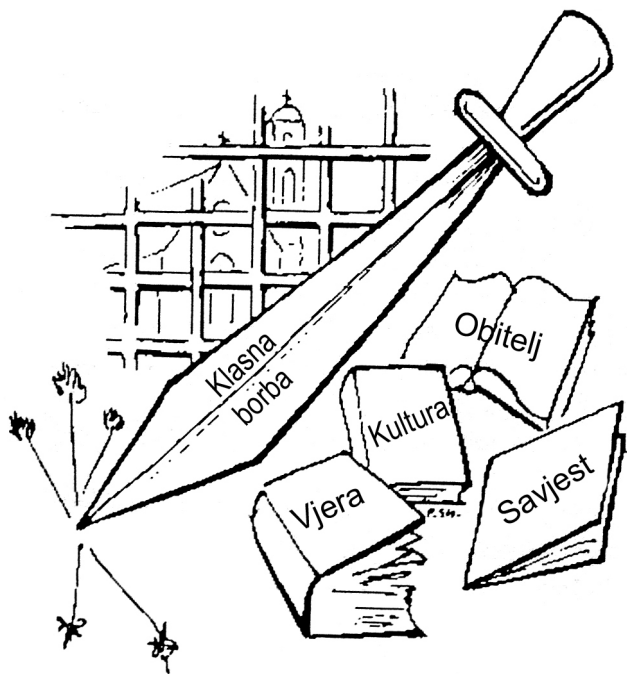
Jedan dan došla je samo mama na razgovor sa svećenikom. Rekla je sva uplakana: "Čovjek mi umire. Želi da mu dođeš." Svećenik se nije dvoumio. Išao je više od tri sata sa osobom koja ga je vodila. U rukama je držao Euharistiju. Išao je s velikom misijom koju će obaviti u toj noći, kad selo počiva u miru. Rekli su mu da je sve osigurano. I zaista, oko šest sati više nego trideset osoba iz rodbine i po koji poznanik, razišli su se po selu da bi zadržali sumnjivce, špijune i službenike partijskog savjeta koji su krenuli prema kući da bi vidjeli bolesnika, koji bijaše u posljednjim danima svoga života.

Svećenik je ušao u sobu gdje je ležao bolesnik. Ono kreposno lice sa lijepim crtama svoje rase, bilo je blijedo od teške bolesti. Razgovarali su o velikim vrijednostima svijeta, o životu i o smrti. "Žao mi je obitelji", govorio je bolesnik blagim glasom, "žene, nejake djece što ostavljam, stare majke i sve drage koje imam, ali sam spreman prihvatiti bol i patnju ove teške bolesti za veću ljubav, za onoga koji je umro na križu. Sada sam radostan što mi je poslije toliko godina ušao svećenik u kuću sa Isusom, mojim Bogom, koji je drag mome srcu i svima mojima. Poslije bolnog i srdačnog pozdrava, mnoge su se osobe sa svećenikom skupile u jednu obližnju kuću na veliku euharistijsku gozbu koja bijaše nalik posljednjoj večeri."

Riječi koje je rekao bolesnik, sjećali su ih se svi oni koji su ih razumjeli. Šestog dana njegova soba bijaše ispunjena crninom i plačem.

Tužan je otišao svećenik iz ovog kraja u hladnu noć četvrtog prosinca. Mrak poznaje izolirani život gdje su spavali umorni ljudi u iskušenju koje je odavalo odbačenost u patnji kojoj se nije znalo koliko će još trajati.

*KLASNA BORBA IMA PRINCIP DA NIKADA NE PRESTANE JER JE
ONA SAMA NEPREKIDNO STVARALA NEPRIJATELJSTVA*

NEPREKIDNI TEROR

Crkva ima svoga predstavnika na zemlji, ima blaženstvo. Ona je jednom pobijedila. U jutro trećeg dana Isus je osigurao pobjedu za vječnost. Njega se voli i časti. Mnogi znaju te vrijednosti. Ima i onih koji bi stalno ratovali: Tada Crkva biva mučenička, jer ima prolivenu krv mučenika i otvorene rane. To se događa i kad se ovca izgubi pastiru, posebno kad je ugrabljena. U tom slučaju pastir ima bar utjehu, nadu da zna gdje se nalazi. Onda ide za njom s onom tajnom snagom koju ima crkva da bi se našla u dobru i u zlu, da bi donijela otkupljenje i ispunila dobrima sve one što imaju lice okrenuto prema njoj, sa snagom kojom prelazi preko svega i izvršava svaki zadatak koji vodi miru.

Ona će dignuti glas u konzistoriju. "Nemoguće nam je uspostaviti vezu sa Albancima", bile su riječi Pavla VI, rečene kardinalima prigodom Božića. Riječi koje smo mi čekali, davali su nam snagu. Tu radost su imali mnogi ljudi, a željeli su ih čuti svi potlačeni i ugroženi. Zato je potrebno bilo govoriti o slobodi.

Mislimo da je ovaj problem još nerazriješen? Nećemo gubiti srčanost ako osjećamo da smo se našli na putu šutnje, koji je gori od puta zaborava. Pored naših delikatnih problema i zatvorenosti, mi moramo misliti na nešto više.

Na kraju, koliko vremena treba da bi se dalo shvatiti da se zbog teške krivnje ne izlazi lako iz teških posljedica. Jer opće iskušenje nosi u sebi kazne? Možda smo to i zaslužili? Naša petstogodišnja povijest, s malo iznimaka, dovela nas je dotle! Socijalistički kamp pokušao je idejno uspostaviti ovaj sistem, od istoka na zapad. Da je to bila igra, prihvatili bi je svi. Posljedice koje su realitet, ponekad

su tajna, a vrijeme njihova pročišćavanja može biti jako korisno.

Poslije ovih riječi, malo kasnije, podići će se hajka na strane radio stanice s ciljem da ne iziđu na vidjelo neki problemi u zemlji. Vjera je uvijek bila na prvoj crti borbe, a sad još i više, jer je povezana izvana sa mnogo faktora. Trebalo je iznijeti na vidjelo da je zemlja, nalazeći se na pogrešnom putu, u velikoj opasnosti izvana i da prolazi kroz veliku bijedu iznutra.

Ideje, koje su donijele život patnje, nasilje sistema, opasnosti i mnoga stradanja, potvrđivale su da su na granici sljepoće i idolatrije. Tu nema duhovnog života, jer on pripada onima koji rade za dušu. Ova milost -raditi za duše- ispunjena je ljubavlju, pravednošću, suosjećajem i kajanjem, a to su nadnaravne kreposti, koje su komunizmu sasvim nepoznate.

Obveza zajedničkih dobara, zapravo socijalističkih dobara, gotovo su uništila sav humanizam unoseći sumnju i špijunažu sistema jednih protiv drugih, koji tobože obećavaju da neće biti privilegirani jer su svi jednaki. Djela koja su projektirana u uredima režima, bila su nadahnuta jednom bahatom zlom silom. Provodila su se s malo nagrada i s mnogo krvi stotina i tisuća zatvorenika, koji su radili u rudnicima ili močvarnim kanalima. Ljudi su svakodnevno stradavali i nestajali na teškim poslovima. Disciplina rada bila je ubitačnija od diktature vlasti.

Međutim, ovi poslovi koje su obavljali, skupljali su neka dobra, dobra za pohlepne i vladajuće. Njihovo blagostanje nije se gasilo, njihovi stolovi bili su vječno puni, a ogromna masa naroda grcala je u teškom siromaštvu.

Nije bilo ništa žalosnije nego vidjeti ljude pred dućanima za Novu Godinu ili koji drugi blagdan gdje

kupuju hranu ili neke druge namirnice.

Neke stvari su bile vidljive koje nisu željeli vidjeti oni koji su bili na vlasti, jer se zbog tih okolnosti stvarala komunistička opozicija, koja je htjela radikalnije promjene s više slobode. Poticala je tzv. modernu reviziju sistema. Zaključeno je da su oni koji ne vjeruju jako opasni kad su na vlasti, da uvažavaju loše stvari, i da po svaku cijenu nastoje biti vjerni velikoj socijalističkoj obitelji.

Sistem diktature, sa svojom idolatrijom, ustao je protiv kapitalističkog svijeta, koji je zaista imao svoje mane. Ali su ustali i protiv liberalizma. Počelo je s festivalom jedanaest pjesama na radiju i televiziji koji je tražio nešto više zapadno što je postalo smutnja u svakom sektoru i protiv sektarizmu i konzervatizmu. To su bile teme i problemi što ih je vrijeme bespotrebno donijelo.

Ovdje se vodio klasni rat s bratskim krvoprolićem. Ovaj rat su komunisti počeli još na samom početku vladavine. Počeli su ga kao oni koji su protiv vjere, protiv privatnog vlasništva i nepravедnog ulaženja u obiteljske poslove, protiv čovjeka, služeći se silom. "To činimo", govorili su oni, "jer trebamo izgraditi jedno novo društvo". Ovdje je ušla Staljinova izreka: "Čovjek je naš cijenjeni kapital", i riječi: "Novi čovjek je najveće partijsko djelo".

S ovim principima klasna borba je donijela strahote. S njima je počelo progonstvo. Drugi izvor progonstva došao je od aktivnog suprostavljanja protivnika te politike i od vjerskih službenika. Klasni rat ima principe da nikada ne prestane, jer neprekidno stvara neprijatelje. Ali je prestao zbog razloga nerealnosti, jer ni jedan rat nije u prirodi života.

I ako bi nestalo sve društvo i ako bi ostale samo dvije osobe, kao u raj u zemaljskom, jedna bi bila žrtva drugoj.

U tom razmišljanju o velikim ljudskim vrijednostima, za požaliti je one koje je obuzela ideja ubojstva i samoubojstva.

Sam otac Marko Harapi ostavit će usmeni testament da se pokopa uz roditelje na groblju u Širokoj, jer je to njegovo rodno mjesto. Njegovo pokopavanje je bilo jednog hladnog ali sunčanog dana 11. veljače, na dan Gospe Lurdske. Područni ured je dao dozvolu za pokop na Širokoj, papir s crnim omotom koji bi se dao staviti po istaknutim obližnjim mjestima, dali su i sanduk kao i sredstva za pogreb, jedna kola i jedan autobus. Dvadeset dana poslije pokopa počet će sudski procesi. Osuditi će i zatvoriti na četiri mjeseca zatvora, za vjersku službu u gradu, franjevac patera Ferdinanda Palia kao i isusovca patera Đergja Vataj, radi samo jednog banalnog razloga. Iznijeli su želju pokojnog patera Harpia gdje da ga pokopaju kad umre.

Od tada se prešlo na zatvaranje i strijeljanje na svim mjestima, kao i samog svećeničkog mladog kadra koji su punili zatvore. Na red je došao i Mons Ernest Čoba, koji bijaše osuđen na dvadeset pet godina ropstva. I umrijet će u zatvorskoj bolnici u Tirani. Govorili su da je držao tajne veze sa Svetom Stolicom i da je kršio državne zakone. Vlast nije govorila o sebi i da krši zakon gazeći sva prava slobode.

Don Mikel Kolići, župnik Skadra, uveden je ubrzo u zatvor, i ostao u njemu trideset osam godina. Isto toliko je osuđen i don Nikola Mazareku, koji je i pisac sa pseudonimom Nike Barcolla. Pater Zef Plumbi i pater Anton Ljulji robovali su svaki više od dvadeset godina.

Dvojica braće Ljubani, neće više vidjeti jedan drugoga. Onaj dan kad je izišao iz zatvora, don Lazariu doći će smrt od jednog otrovnog obroka. Don Simonija Ljubani

u zatvoru je proveo dvadeset šest godina. Njihov ujak, pater Leon Kabashi, proveo je mnogo godina u zatvoru, umjetnik koji je doktorirao na akademiji umjetnosti, vraćen je za malera. Učinio je mnoge usluge narodu u godinama vjerske slobode, prije 4. studenog, a 13. lipnja, skupa sa mnogim narodom, otišao je u svetište Laq, da s njima svima moli. Blagoslivljao je narod govoreći: "Dragi Bog nam je ispunio želju". I u Gospinom Svetištu ispod tvrđave Rozafat, 25. travnja, na blagdan Majke dobrog savjeta, molit će i dijeliti pričest pobožnima na trgu, jednostavan i ponizan svećenik, koji je isprobao Burelski zatvor. (opaska prevoditelja, to je bila jedna cijela zona pretvorena u zatvor.)

Don Kolec Toni, bolestan, poslije zatvora još se teže razbolio, jer je ležao na vlažnoj zemlji a sada u svojoj kući nastavlja služiti narodu. Redao se red za redom, sve dok nije došla zadnja noć takozvanom režimskom poluagentu, a njih smo u službi režima zvali "Prodani Mehmet". Bijkaše oko pola noći kad umrije Enver. Ne znamo da je ostalo od njega išta dobro, osim što se je bez očekivanja pojavio na televiziji Tiranës Štraus u Albaniji, i to samo jedan dan.

Poslije smrti Envera Hodže, slijedile su godine tišine, s jednom znatiželjom kako će ići dalje, sa sjećanjem na sve što smo prošli. Ostali su neodređeni i kontradiktorni osjećaji.

.....ON MI GA JE DAROVAO, IZNAD BOGA NE STAVLJAM NIŠTA,
NI SEBE NI VAS.....

NAŠA MAJKA

U ono jako lijepo majsko vrijeme, pri kraju mjeseca, bilo je nezaboravno, prošetah da bih se udaljio neko vrijeme od onih teških događaja poslije zatvaranja crkvi. Kad sam stigao kući oko dvanaest sati, nađoh sve prevrnuto. Vrata soba bijahu otvorena, kovčezi i stolovi pokrenuti sa svog mjesta, mamina velika baula, (jedan sanduk koji smo zvali venecijanski) bijaše s otvorenim kapkom, i otkrivenom velikom Gospinom slikom sa sedam mačeva. Naša majka, dobra žena sa svim krepostima nevinosti i jednostavnosti jednog djeteta, dobila ju je, po lijepom običaju, skupa sa ruhom, od roditelja, iz kuće djevojaštva.

Na jednom mjestu bile su razbacane vjerske knjige i druga skrivena djela objavljena prije datuma zvanog oslobođenje. Tu je bio predsjednik sektora Demokratskog fronta, jedan službenik Izvršnog komiteta sa svojim odobrenjem za oduzimanje knjiga. Bijaše tu i jedna osoba iz Odsjeka za unutarne poslove. Bili su tu više od dva sata čekajući mene, jer im je moj brat Đerđ rekao: "Ne smijete ništa uzeti prije dolaska brata".

S revolucijom zvanom kulturnom, što je bilo kinesko hvalisavo izražavanje, a naše vrlo loše kopiranje, nasilje je svime upravljalo. Izlazilo je van ureda, prelazilo ulice i ulazilo u kuće. Nisam mogao ne reći: "Što imate sa mnom, gdje vam je zakon?"

Organizirani po školama, uzimali su grupe djece da bi kontrolirali čistoću po kućama i stanove građana. Ovo je bilo točno u Uskrsnoj noći s ciljem da bi negdje našli koje obojeno jaje i pećnicu s mirisom kolača. Obistinilo se da je oporba, koliko god bila mala, bila svugdje prisutna. Tko bi mogao poreći da pobjeda, koja ima srce iako s

ograničenim izražavanjem, pripada pobjedi života. Nema žrtve koja u neko vrijeme nije nagrađena!

Za one koji su mislili da mogu otići bez traga, jer žive u svojoj jednostavnosti, stanje se mijenja. Kad imaju ljubavi i svete ideale sa svojim krepostima, oni ne mogu ostati bez da ne šire miris, miris koji je ponekad opasan, samo radi razloga što je ugodan. Naši roditelji, gotovo svi naši roditelji, nisu znali, nikad nisu mislili, da jedna dobra knjiga s uzvišenim naukom, može se zabraniti i da se može oduzeti onima koji je imaju. Knjige su čast, mudrost i znanje ljudske rase. One su utješno bogatstvo obitelji. Otac je bio dionik toga kapitala: Bogatstvo njegove muke i znoja. "Što imate s našim knjigama, s knjigama moje djece", rekao je starac, s delikatnom mudrošću građanina Skadra.

On nije više ništa govorio, ali je jednom laganom oštrinom, koju imaju svi dobri muževi kada su pred jednom izobličenom zloćom, dao im shvatiti da nema više što kazati, da se ne bavi lošim poslom, jer zla djela pripadaju onima koji ih čine. Oni su sa sigurnošću činili svoj posao, ali on im je pokazao jedan moralni način. Oni su kontrolirali, odabirali i uzimali. Brižna sestra ostala je uz majku koja je od prirode bila povučena i plašljiva. Što god ju je moglo uznemiriti, mi smo gledali da to prekrijemo. Bila je u strahu, posebno kad je razgovarala s nekim ljudima po prvi puta a imala je izvanrednu sposobnost prosuđivanja. Sav njezin život je prošao u kući, bila je uz nas, bila je u crkvi kao i svuda u Božjoj prisutnosti, u ugodnim obiteljskim posjetima, bila je žena koja je govorila samo dobre riječi. Takva je bila od svijuju poznata. Lica koja su došla u kuću, uznemirila su je i u ovom slučaju postala je potpuno druga i drugačija, dobila

je majčinsku snagu.

S jednom đavolskom drskošću, jedan od njih je rekao: "Skinite svete slike sa zidova". Nitko nije htio. Kad su došli do križa, pitali su mamu: "Voliš li više njega ili djecu". "On mi ih je darovao, iznad Boga ništa ne stavljajmo, ni ja ni vi"- rekla je ovo s jednom svetom oštrinom. On ponovi: "Hoćeš li dati djecu Bogu?" " Spremna sam mu ih dati",- bio je njezin odgovor.

Obavili su svoj posao. Jedna kola su čekala ispred kućnih vrata. Više od deset vreća materijala stavili su u njih. Odjurili su brzinom kriminalaca. Poslije nekoliko trenutaka došao je s posla kući mlađi brat, koji se jako uznemirio kad je čuo za navedeni događaj.

Svi smo bili umorni i zabrinuti, ali smo imali utjehu u lijepim majčinim riječima, izgovorene u tim časovima a koje je majka čuvala u pameti i u srcu za još veća iskušenja koja će doći, jer ćemo uskoro imati jedan tragični događaj u obitelji: Žalosno nas je napustio mlađi brat utopivši se u vodi.

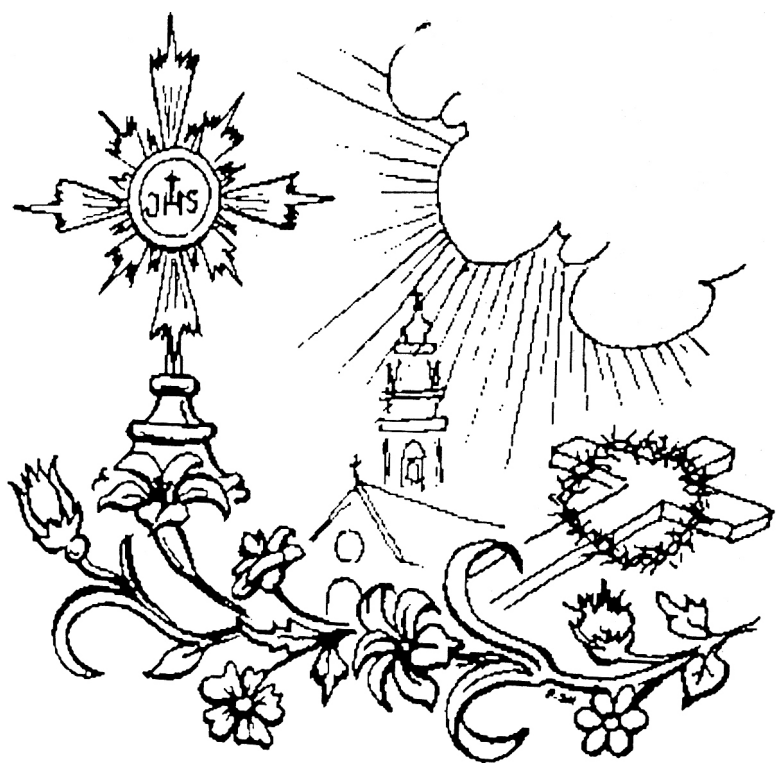
Poslije smrti velikog patrijarha, našeg dragog oca, sve su obitelji bile u službi vjere. Ja sam zatvoren jednog srpanjskog dana, u jedan sat po najvećoj vrućini. Sutradan su snage sigurnosti otišle zatvoriti brata Đerđa. On se pozdravio s majkom i sestrom. Teško su svih troje zadržali suze. On ih je hrabrio. Sjećao se maminih riječi: "Iznad Boga neću ništa voljet. Ja imam pred očima te riječi, ja ću izdržati a mama vas neće nikada zaboraviti".- bile su to njene riječi, izgovorene u tim teškim časovima.

Bila je slaba i mršava. Slabašna tijelom, duhom je djelovala kao velika, snažna žena i mučenica. Bez nade da nas više vidi, ona će ostati sa sestrom, koja joj je bila velika pomoć. Provest će godine u molitvi i dragim sjećanjima u

brizi za nas. Bila je slična Gospi iz Nazareta kojoj je mač boli probo srce, kao žalosna gospa pod Križem.

Po Božanskoj providnosti Đerđ je bio premješten iz zatvora Qafe- Barit, u onaj Spačit, gdje sam se nalazio i ja s još oko tisuću i pet stotina drugih zatvorenika, da bi se našli skupa u nevoljama koje su nas snalazile. Jednog dana primili smo telegram od sestre: "Mama je promijenila život".

Ona žena, koja je bila anđeo u kući, i u svijetu, tiha i ustrajna u iskušenjima, ode počinuti u blaženstvu mira velikog Boga. Suzama bijaše ispraćena od sestre koja je sebe žrtvovala, od rodbine i dragih prijatelja i od velikog broja ljudi. Jedan veličanstven pogreb s ljudskim osjećajima bijaše jedno demonstriranje protivljenja zlu i zloći ovog plemenitog i neponiženog grada.

.....OVDJE POČINJE ŽIVOT ZA SVE LJUDE KOJI ODLAZE I
DOLAZE, BEZ RAZLIKE NA TOM SVIJETU.....

DOĐI TVOJE KRALJESTVO

Ljudi poznaju Boga. Ali, da bi bila dotaknuta naša srca i da bi se uzdiglo to saznanje, moramo doći od tajne Isusove ljubavi. Ovaj način života je Njegov, samo Njegov, jer samo On je realizirao ljubav u djelu otkupljenja i spasenja. To je naš put, i put svih onih koji prihvaćaju u poniznom razmatranju ovo djelovanje, gdje se vide ideali, kreposti, žrtve, umnožavanje u snazi sjećanja i djelovanja, gdje se živi i umire u snazi dviju ljubavi: Ljubite Boga iznad svega i drugoga kao samog sebe. Takve su osobe velika srca. Takva osnova dobrote je njihova orijentacija. Nažalost, oni koji se gube, teško vide gdje se nalaze. Oni bježe i od sjećanja, koji im sada izgledaju kao bolni snovi, vide da pripadaju struji koja polako umirući nestaje.

Kroz situaciju koja se nastavljala, mislim, da su ljudi imali želju da misle na Boga i da kažu koju molitvu, bar u onim iznimnim momentima. Oni su željeli biti bolji, i biti jači u svojoj osobnosti: i to je znak jedne trajne čežnje za nečim uzvišenijim.

Mladost koja je rasla, bila je zaista u opasnostima, jer je materijalizam, jedna jaka struja pokvarenosti, skupa sa zlom (to jest ranjenoj naravi podložnoj grijehu), koje ima u sebi, stavljao zapreke spoznaji, ne dozvoljavajući joj drugo mišljenje. Vlast povezana s diktaturom je svuda samo sama diktatura. U tom slučaju ne možeš ni misliti, već samo ići prema razgradnji i propadanju u zatvorenim horizontima.

Slabi i mladi su zapadali u sumnje. Nije bilo objašnjenja. Slabašna nauka nije ga mogla ponuditi. Govorilo im se da je materija vječna. Nešto i jest zaista vječno. I lakše je prihvatiti da je nešto vječno što je savršeno? A to je

sam Bog. Po spoznaji, onoj po rezultatima nauke, sve je na svijetu dostupno i dokazivo po zakonu kretanja i promjenljivosti. Onda, kako može biti dostupno a da nije korisno? Završetak stvari potvrđuje Božanski plan da iz drugog Razloga prelazi u prvi Razlog.

Duševna slabost je dolazila od nedostatka hrane. Isus nije bez razloga utemeljio Crkvu, da ona naviješta i pokazuje pravac, sigurnost, snagu i hrabrost. Napore koje je učinila Crkva, da bi podigla narode sa kršćanstvom, je dokaz da je ona imala sposobnost formiranja. S novom erom, s erom kršćanstva, ni jedno dobro duhovno djelo, spoznajno u svijetu, a u isto vrijeme snažno, hrabro i s velikim koracima, nije učinjeno bez Crkve, bez Duha Svetoga.

Korisno je da se vratimo Savezu s Bogom, jer u suprotnom bit ćemo van orbite, bit ćemo jedna neformirana masa polovičnih, koja ima malo dobra i ne postiže potrebnu ljepotu. Naš narod je, prolazeći kroz tešku prošlost, imao pokoljenja koja su prenosila Isusove Riječi povezujući ih jedne s drugima i tumačeći ih. Povijest nam predstavlja iskustvo; ne znamo dokle je učiteljica, ali ona otkriva istinske uzroke. Onda, kako se ne bi moglo reći da je svijet imao samo dobro od kršćanstva?

Gradeći jednu jako veliku crkvu u romanskom stilu, s dva sliva sa strane i jakim uglovima, na križanju putova Sereqit izgrađena je sa entuzijazmom i znojem seljaka i građana. Plemenite žene i nevjeste bile su spremne odreći se skupih stvari i opreme za ruho, koje su donosile za njenu izgradnju, koje ih je povezivalo s onim blaženim vremenima kad se slavilo Isusa, kad je Kristova vjera cvjetala u vrijeme Arberita (Opći Albanski sabor prije tristo godina).

Da bi imali život vjere i kulture Buzuku, Budi, Bardhi i Bogdani i Barleti, Gazuli i Beqikemi, trebale su škole. Xanoni, Mjeda i Fišta sa biskupijskim i redovničkim svećenicima i časnim sestrama, obogaćivali su evropskim znanjem i umjetnošću naše gradske četvrti koje su bili gotovo na izdisaju. Djelovanje crkve u podizanju civilizacije jest ono što treba ljudskom rodu, a što ona ima u svojoj prirodi i snazi da se širi i da bude misionarska.

Važno naučavanje je dobivala i od propovjedi, primjera i molitava mnogih osoba, od monsinjora Thačia, koji je govorio kao jedan Bossouet s energijom Monsabret, koji je dostigao usta sv. Antuna s juridičkim binomom: "Vjera i Domovina".

Ogromna elita, koja će voditi škole sa dobrim učiteljima laicima, koji će dati naglasak na napredak i organizaciju države, duševnu hranu je primala u crkvenim klupama, primala je formaciju za sebe i imala blagoslovljene obitelji. Nalazeći se na tim mjestima, bila je radosna što polazi jednim nepogrešivim putem za dobro domovine, postajući dioničarka te napredne civilizacije.

S našim iskušenjima, mi smo bili u propadanju, ali ne u očaju. U kakvom su stanju oni koji nemaju nadu u spasenje? Roditelji su razgovarali sa svojom djecom. Postajući sve stariji, htjeli su da ostave bogatstvo koje ne jede crv niti moljac rastače. "Patnja i neispunjene želje", govorili su, " imaju svoje vrijednosti".

Oni su i jedno realno nam sjećanje. Pomažu nam da budemo bolji i sa što manje krivnje. Oni, koji bijahu pobožniji, otkrivali su da žrtve od naše krvi i naših užasa postaju pomoć za posvetu misija. Usred jednog terorističkog i kriminalnog svijeta bilo je i svijetlih, veličanstvenih primjera kršćanskog djelovanja. Ovo će i

donijeti našu slobodu, jer će doći dani u kojima će se opet čuti glas crkvenih zvona i glas o sakramentima: Krštenju. Prvoj Pričesti, Krizmi, Vjenčanju i vjeronauku u novim školama.

Sveta Riječ: "Dođi Kraljevstvo Tvoje", jedna je veličanstvena molitva da nastavimo primati novu snagu što nam je Isus daje kao neprekidno čudo po kršćanstvu u sakramentima. Tu počinje život za sve ljude koji odlaze i dolaze, bez razlike tko su i što su na ovome svijetu.

*Spač – Zejmen – Saranda,
to su zatvori, svibanj 1979- rujna 1987*

SADRŽAJ

TEROR	10
ROBIJA	18
U SUMRAK	23
ZATVARANJE	29
OTAC MEŠKALA	33
LORENCI	37
POLJE RAMAJIT	40
SVJETLO U TAMI	43
ELIZABETA	49
RAGAMI	55
NEPREKIDNI TEROR	59
NAŠA MAJKA.....	65
DOĐI TVOJE KRALJEVSTVO	70